

Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri

Özet

Türkiye, 1989 yılında 32 Sayılı Karar ile birlikte sermaye hareketleri üzerindeki her türlü denetimi kaldırmış, 2000'li yıllarda gündeme gelen "enflasyon hedeflemesi" ulusal paranın değerlendirilmesi ile sonuçlanırken, bu süreç dış ticaret açıkları yoluyla cari açığın artmasına ve iç tasarrufların aşınmasına neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığı yolu ile cari açığın artmasına neden olan temel gelişmelerden birisi de 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması'dır. Gümrük Birliği Anlaşması sonucunda Türkiye üçüncü ülkelere karşı Avrupa Birliği'nin ortak gümrük birliği tarifelerini uygularken, birçok sektörde Türkiye'nin rakibi olan Çin, Hindistan gibi uzak Doğu Asya ülkeleri bu tarifeden muaf olmanın avantajını kullanarak Türkiye'ye karşı rekabet güçlerini artırmışlardır. Bu gelişme, Türkiye'nin Asya ülkelerine karşı dış ticaret açığının dramatik ölçülerde artması ile sonuçlanmıştır. Türkiye ekonomisinde son yıllarda sanayinin ithalata olan bağımlılığına katkı yapan (yurt içi üretimi olumsuz etkileyen), dolayısıyla dış açıklar yoluyla cari açığın artmasına neden olan faktörlerden birisi de Dahilde İşleme Rejimi olarak bilinen teşvik sistemidir. Bu sistemin temel özelliği, yurt içinde işlemek ve belli bir süre içerisinde ihraç etmek kaydıyla, sanayicilerin gümrüksüz ithalat yapmalarına olanak tanımasıdır. Özet olarak, Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte hızla artan cari açık sorununu besleyen belli başlı gelişmeler; enflasyon hedeflemesi sonucunda TL'nin aşırı değerlendirilmesi, enerjide artan dışa bağımlılık, dahilde işleme rejimi ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin gecikmiş etkileri olarak sıralanabilir. Bu gelişmeler sonucunda üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığı yapısal bir nitelik kazanmış, 1990'lı yıllardaki benzer büyüme oranları 2000'li yıllarda daha fazla cari açıklarla sonuçlanmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Reel Kur, Sanayinin İthalata Bağımlılığı, Cari Açık.

Current Account Deficit Problem In Turkish Economy And its Reasons

Abstract

Turkey deregulated on the capital movements together with the 32 Numbered Decision in 1989. While the "inflation targeting" that came up in 2000's concluded by the appreciation of national currency, this process caused the current deficit to increase through the foreign trade deficits and the internal savings to get depreciated. One of the basic developments in Turkish Economy causing the current deficit to increase through foreign trade is Customs Union Agreement which entered in force in 1996. As the result of Customs Union Agreement, while Turkey is applying the common tariffs of customs union of European Union against the third countries, the east far countries like China and India, which are the rivals of Turkey at many sectors, have increased the competing power against Turkey using the advantage of being exempt from this tariff. This development has resulted in Turkey's increasing the foreign trade deficit dramatically against the Asian countries. One of the factors in Turkish economy that has assisted the dependence of industry to the import recently (that has effected the domestic production in negative way), so, that has caused the current deficit through the foreign deficits is the incentive system which is known as Inward Processing Regime. The basic characteristic of this system is that it allows the industrialists to perform import customs – free on condition that they ought to process it in the country and export it within a certain period. As a summary, the fundamental developments prioritizing the problem of current deficit that has increased fast in Turkey after 2000's can be listed as the overvaluation of TL as the result of inflation targeting, the foreign – source dependency at energy, the regime of processing in the country, and the late effects of Customs Union that entered in force in 1996.

Keywords: Customs Union, Reel Exchange Rate, Dependence on Imports of Industry, Current Account.

B. Ali EŞİYOK¹

¹ Türkiye Kalkınma Bankası'nda
Kd. Uzman Ekonomist.
Ali.Esiyok@kalkinma.com.tr.

I. Giriş

Türkiye Ekonomisi 2001 krizini izleyen yıllarda önceki yıllarla kıyaslanmayacak düzeyde sermaye girişlerine, giderek artan ve yüksek boyutlara varan dış ticaret ve cari açıklarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, 1990-1999 döneminde ulusal gelirin yıllık ortalama %0.6'sı oranında cari açık verirken, 2000-2011 yılının Ocak-Eylül döneminde verdiği cari açık oranı ulusal gelirin %4.1'ne yükselmiştir. 2011 yılının ilk dokuz ayındaki cari açık/GSYH oranı ise %10.3 gibi son derece yüksek bir oranda saptanırken, yıllık cari açık değeri -77.157 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir¹. Başka bir anlatımla, 1990'lı yıllarda genel olarak bir cari açık sorunundan söz edilemez. Cari açığın ekonomi için risk oluşturmaya başladığı ve giderek bir kırılma ögesine dönüştüğü yıllar esas olarak 2000'li yıllardır. Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarla birlikte hızla artan cari açık sorununun temel nedenleri olarak; enflasyon hedeflemesi sonucunda TL'nin aşırı değerlenmesi ile birlikte dış ticaret açığının artması, halen uygulamakta olan dahilde işleme rejiminin sonucunda ihracatın ithalata bağımlılığının artması, enerji tüketiminde giderek artan oranda dışa bağımlılık ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin gecikmiş etkileri sayılabilir. Bu gelişmeler sonucunda ihracatın, üretimin ve tüketimin ithalata bağımlılığı artmış, 1990'lı yıllardaki benzer büyüme oranları 2000'li yıllarda daha fazla cari açıklarla sonuçlanmaya başlamıştır.

Türkiye Ekonomisi'nde cari işlemler sorununu incelemeyi hedefleyen bu çalışma yedi bölüm olarak kurgulanmıştır. İkinci bölümün konusunu "tasarruf- yatırım açığı ve cari açık" ilişkisinin kuramsal ve ampirik olarak çözümlenmesi oluşturmaktadır. Cari işlemler dengesinin bileşenleri ve cari açığın finansmanı üçüncü bölümde incelenirken, dördüncü bölümün konusunu sanayinin ithalata bağımlılığında meydana gelen gelişmeler oluşturmaktadır. Dış ticaret içerisinde enerjinin yeri beşinci bölümde kısaca değerlendirilirken, Türkiye ekonomisinde 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin dış ticaret üzerindeki etkisi altıncı bölümde ele alınmaktadır. Yedinci ve son bölümde ise çalışmanın bulgularına yer verilmiştir.

II. Tasarruf-Yatırım Açığı ve Cari Açık

Cari işlemler açığı, toplam tasarruf ile toplam yatırım arasındaki açıktan kaynaklanmaktadır. Yatırımlarla tasarruflar arasında ortaya çıkan ve tasarruf açığı olarak bilinen bu olgu cari işlemler açığına eşittir. Başka bir ifadeyle, toplam yurt içi harcamaların, toplam yurt içi tasarruflardan büyük olması, dış tasarruf kullanımına neden olmakta, bu da "cari açık" olarak ortaya çıkmaktadır.

Dışa açık bir ekonomide ulusal muhasebe tanımları (GSYH ve GSMH) (1) ve (2) nolu denklikte gösterildiği gibidir.

$$GSYH=C+I+G+(X-M) \quad (1)$$

$$GSMH=C+I+G+(X-M)+F \quad (2)$$

(1) nolu denklikte; C, özel tüketimi; I, özel yatırımı; G, kamu harcamalarını ve (X-M) ise dış ticaret dengesini göstermektedir. (2) nolu denklikte yer alan F ise net dış âlem faktör gelirlerini göstermektedir.

Cari işlemler dengesi ("current account balance", CAB) ise aşağıdaki gibidir:

$$CAB=(X-M)+F+URT \text{ dir.} \quad (3)$$

(3) nolu denklikte URT, net karşılıksız transferleri göstermektedir. (3) nolu denklikten hareketle ve tanım gereği CAD ("current account deficit")

$$=-CAB \quad (4)$$

olduğu hatırlanarak,

$$X-M+F=-\text{(CAD+URT)} \quad (5)$$

$$GSMH+\text{CAD}+\text{URT}=C+I+G \quad (6)$$

(6) nolu denklikteki (CAD+URT), dış kaynak veya dış açık olarak adlandırılmaktadır. Tasarruf-yatırım denkliği açısından (6) nolu denkliğin eşdeğeri ise;

$$S_p+S_g+\text{(CAD+URT)}=I_p+I_g \quad (7)$$

Şeklinde dir. Ya da;

$$(S_p-I_p)+(S_g-I_g)=-\text{(CAD+URT)} \quad (8)$$

¹ GSYH'ye ilişkin dördüncü çeyrek verileri henüz yayınlanmadığından, ulusal gelire ilişkilendirilen oranlar ilk üç çeyrek dönemi kapsamaktadır.

Yazılabilir.

Ayrıca (5) nolu denklikten hareketle cari işlemler açığının (CAD); net dış âlem faktör gelirleri (F), net karşılıksız transferler (URT) ve dış ticaret dengesinin (X-M) toplamından oluştuğu gösterilebilir.

$$-CAD=(X-M)+F+URT \quad (\text{Eşiyok, 2008a: 92-93}). \quad (9)$$

II.1. Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Yatırım Dengesinin Gelişimi

Türkiye ekonomisine ilişkin tasarruf yatırım dengesini gösteren Tablo 1² incelendiğinde, cari işlemler açığının 2003 yılına kadar temel olarak kamu sektöründen kaynaklandığı, 2004 yılından itibaren ise giderek özel kesim kaynaklı olmaya başladığı görülmektedir. 1998-2003 döneminde özel kesimin ortalama tasarruf oranı %24.6 oranında gerçekleşirken, 2004-2010 döneminde %16.6'ya gerilemiştir. Kamu tasarruf oranı ise 1998-2003 döneminde yıllık ortalama eksi %-3.6 oranında gerçekleşirken, 2004-2010 döneminde yıllık ortalama %3.1 oranına yükselmiştir. Özel kesim tasarruf oranının gerilemesi 2003 yılından sonraki yıllarda cari açığın ana kaynağını oluşturmuş, 1998-2003 döneminde yıllık ortalama %9.1 oranında tasarruf fazlası veren özel kesim, 2004-2010 döneminde yıllık ortalama %2.7 oranında tasarruf açığı vermiştir. Bu gelişme 1998-2003 döneminde dış dengenin yıllık ortalama %0.7 oranında fazla vermesi ile sonuçlanırken, azalan özel kesim tasarruf oranları sonucunda dış denge 2004-2010 döneminde yıllık ortalama %3.9 oranında açık vermiştir (Eşiyok, 2012:60).

Tablo 1: Tasarruf Yatırım Dengesi (GSMHG İçerisindeki Paylar) (1998 Fiyatlarıyla)

	I ^t	S ^t	I ^g	S ^g	I ^p	S ^p	(S-I) ^p	(S-I) ^g	EB
1998	22.2	24.1	5.2	-1.4	17.0	25.5	8.5	-6.5	1.9
1999	20.8	20.9	5.0	-3.9	15.7	24.8	9.1	-9.0	0.1
2000	22.8	21.2	5.5	-2.8	17.3	24.0	6.7	-8.3	-1.6
2001	16,0	20.0	4.0	-6.7	12.0	26.6	14.6	-10,7	3.9
2002	19.4	21.3	4.8	-3.9	14.6	25.1	10.6	-8.7	1.8
2003	20.7	18.8	3.9	-2.9	16.8	21.6	4.8	-6.7	-1.9
2004	22.0	18,3	3.3	0.5	18.7	17.8	-0.9	-2.8	-3.7
2005	24.1	19.5	4.3	4.6	19.8	14.9	-4.9	0.3	-4.6
2006	25.6	20.9	3.9	6.3	21.7	14.5	-7.2	2.5	-4.7
2007	26.1	20.6	4.3	4.8	21.8	15.8	-6.0	0.5	-5.5
2008	25.2	21.4	4.6	4.1	20.6	17.3	-3.3	-0.5	-3.9
2009(T)	20.5	18.1	5.1	0.1	15.4	18.0	2.5	-4.9	-2.4
2010(P)	21.6	19.0	5.1	1.4	16.5	17.6	1.1	-3.7	-2.6
1998-2003	20.3	21.1	4.7	-3.6	15.6	24.6	9.1	-8.3	0.7
2004-2010	23.6	19.7	4.4	3.1	19.2	16.6	-2.7	-1.2	-3.9

Kaynak ve Notlar: Kalkınma Bakanlığı verilerinden hareketle oluşturulmuştur. Birinci sütun toplam yatırım oranlarını, ikinci sütun toplam tasarruf oranlarını, üçüncü sütun kamu sabit yatırımlarını, dördüncü sütun kamu tasarruf oranlarını, beşinci sütun özel sabit yatırım oranlarını, altıncı sütun özel tasarruf oranlarını, yedinci sütun özel kesim tasarruf yatırım dengesini, sekizinci sütun kamu kesimi tasarruf yatırım dengesini ve dokuzuncu sütun ise dış dengeyi göstermektedir. 2009 değerleri tahmini, 2010 değerleri ise program değerlerini ifade etmektedir.

2 TÜİK, 2008 yılından itibaren hesaplamaya başladığı ve 1998 yılına kadar geriye götürdüğü milli gelir değerlerini sadece GSYH olarak hesaplamakta, GSMH değerlerini yayınlamamaktadır. Bilindiği üzere, GSYH bir ülkede yerleşiklerin kullanabileceği gelirler toplamını ifade etmekte ve bu nedenle GSYH büyüklüklerinden hareketle harcanabilir gelirleri ve tasarrufları hesaplamak olanaklı olmamaktadır. Bu durumun yarattığı sakıncayı ortadan kaldırmak için DPT'nin "ekonominin genel dengesi" hesaplamalarında kullandığı gayri safi milli harcanabilir gelir (GSMHG) değerleri kullanılarak tasarruf oranları hesaplanmıştır

III. Cari İşlemler Dengesinin Bileşenleri ve Finansmanı

Bilindiği üzere belirli bir zaman kesitinde bir ülkede yerleşik olanlar ile yabancı ülkelerde yerleşik kişiler arasındaki her türlü iktisadi ilişkilerin kayıtları ödemeler dengesi diye tanımlanan bir bilanço içerisinde yer almaktadır. Ödemeler dengesi istatistikleri dört ana gruptan oluşmaktadır. Bunlar; cari işlemler dengesi, sermaye hesabı, net hata ve noksan ve rezerv hareketleridir. Bu dört hesabın net bakiyesi sıfırdır. Bu çalışmanın nesnesini oluşturan cari işlemler dengesi ise şu kalemlerden oluşmaktadır:

- i) Mal İhracatı-Mal İthalatı
- ii) Hizmet Gelirleri-Hizmet Giderleri
- iii) Diğer Gelirler-Diğer Giderler
- iv) Cari Transferler.

Cari işlemler hesabı açık veriyorsa, sermaye hesabında bir fazlanın olması gerekir. Cari işlemler dengesi ile net sermaye hareketleri (sermaye hesabının) pozitif ya da negatif bir değer almadıkça, ülkenin uluslararası rezervlerinde herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Eğer cari işlemlerdeki açık yeterli sermaye girişleri ile finanse edilememiş ise ve/veya Merkez Bankası (MB) uluslararası rezervleri kullanarak piyasayı (dolardaki ani sıçramaları engellemek için) fonlamış ise ülkenin sahip olduğu uluslararası rezervler azalır. Diğer taraftan cari işlemlerdeki açıktan daha fazla sermaye girişi olmuş ise rezervler yükselecektir. MB'sı sermaye hareketlerinin liberalizasyonunun ekonomide yarattığı olası kırılmalıkları önlemek için rezerv biriktirmek zorunda kalmakta bu da ekonomiye ek bir maliyet getirmektedir.

Ödemeler dengesinde cari açığın oluşmasına etki eden iki kaynak transferinden birisi yurt dışına yapılan faktör ödemeleri (esas olarak dış borç faiz ödemeleri) iken, diğeri ise mal ve hizmet ticaret açığıdır. Ülkemizde faiz ödemelerinden kaynaklanan açık ticaret açığından düşük iken, kimi ülkelerde (örneğin Latin Amerika ülkelerinde) faiz ödemelerinden kaynaklanan açık ticaret açığının üzerinde seyretmektedir. Türkiye'nin cari hesap yapısında; turizm, bavul ticareti, faiz gelir ve gi-

derleri ve işçi dövizleri ise diğer önemli kalemleri oluşturmaktadır. Türkiye'de bavul ticaretinin ve işçi dövizlerinin gelir-gider farkı pozitif bakiye verirken, cari işlemler hesabının en büyük kalemini oluşturan dış ticaret dengesinin neti ise genel olarak eksi bakiye vermekte ve cari açık esas olarak dış ticaret açığından kaynaklanmaktadır. Cari işlemler dengesi kriz yıllarında ve/veya ekonominin durgunluğa sürüklendiği yıllarda fazla verirken, Türkiye ekonomisinin özellikle ara mallarında ithalata bağımlı olması nedeniyle normal yıllarda açık vermektedir. Ancak bu ilişkinin izleyen satırlarda da belirtildiği üzere, 2000'li yıllarda büyük ölçüde bozulduğu, ekonominin küçüldüğü yıllarda (örneğin 2009 yılında) dâhi cari açık ve dış açığın azalmadığı görülmektedir. Kuşkusuz bu yapı Türkiye ekonomisinde dış ticaretin en temel kalemini oluşturan sanayi sektörü üretiminin ve ihracatının giderek dışa (ithalata) bağımlı olması ile yakından ilgilidir.

Türkiye ekonomisine ilişkin cari işlemler dengesi ve bileşenlerinin gelişimini 2000-2011 yılları için gösteren Tablo 2'ye bakıldığında, cari işlemler hesabının ana unsurunun dış ticaret kalemi olduğu görülmektedir. Başka bir anlatımla, Türkiye'nin ihracat ve ithalat farkı dış ticaret açıkları yoluyla cari açık üzerinde baskı oluşturmaktadır (4. sütun). 2000'li yıllarda ithalatın ihracattan daha hızlı artması sonucunda dış açıklar yoluyla cari açığa önemli artışlar izlenmektedir. 2000-2011 yılları arasında ihracat yıllık ortalama %15.1, ithalat ise %18.8 oranında artmış, bunun sonucunda dış ticaret açığı ve cari açık 2000'li yıllar boyunca hızla yükselmiştir³. Türkiye, hizmet ticaretinde fazla vererek, mal ticaretindeki açığın, dolayısıyla cari açığın daha fazla büyümesini engelleyebilmektedir. Nitekim Tablo 2'nin 7. sütununda gösterilen hizmetler dış ticaret dengesinin 2011 yılında 18.2 milyar dolar fazla verdiği görülmektedir.

3 2000'li yıllarda dış ticaret ve cari açığın artmasında rol oynayan başlıca öğeler; 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması, enflasyon hedeflemesini amaçlayan istikrar programları sonucunda aşırı değerli TL ve Dâhilde İşleme Rejimi olup, bu öğelere çalışmanın ilerleyen satırlarında değinilmektedir.

Tablo 2 : Cari İşlemler Dengesi ve Bileşenleri (Milyar Dolar)

	CAB	X ^g	M ^g	TB ^g	X ^s	M ^s	TB ^s	TB ^{g,s}	X ⁱ	X ^e	TB ⁱ	TB ^{g,s,i}	CT
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
2000	-9.9	30.8	-52.9	-22.1	19.5	-8.1	11.4	-10.7	2.8	-6.8	-4.0	-14.7	4.8
2001	3.8	34.7	-38.1	-3.4	15.2	-6.1	9.1	5.8	2.8	-7.8	-5.0	0.8	3.0
2002	-0.6	40.7	-47.1	-6.4	14.0	-6.1	7.9	1.5	2.5	-7.0	-4.6	-3.1	2.4
2003	-7.5	52.4	-65.9	-13.5	18.0	-7.4	10.5	-3.0	2.2	-7.8	-5.6	-8.5	1.0
2004	-14.4	68.5	-91.3	-22.7	22.9	-10.1	12.8	-9.9	2.7	-8.3	-5.6	-15.5	1.1
2005	-22.3	78.4	-111.4	-33.1	26.9	-11.7	15.2	-17.9	3.6	-9.5	-5.8	-23.8	1.5
2006	-32.2	93.6	-134.7	-41.1	25.5	-12.0	13.6	-27.5	4.4	-11.1	-6.7	-34.2	1.9
2007	-38.4	115.4	-162.2	-46.9	28.9	-15.6	13.3	-33.6	6.4	-13.5	-7.1	-40.7	2.2
2008	-42.0	140.8	-193.8	-53.0	35.1	-17.8	17.3	-35.7	6.9	-15.3	-8.4	-44.1	2.1
2009	-14.0	109.6	-134.5	-24.9	33.5	-16.7	16.7	-8.1	5.2	-13.4	-8.2	-16.3	2.3
2010	-48.4	121.0	-177.3	-56.3	33.8	-19.4	14.4	-41.9	4.0	-11.8	-7.8	-49.8	1.3
2011	-77.2	143.5	-232.9	-89.4	39.0	-20.7	18.2	-71.2	4.0	-11.7	-7.7	-78.9	1.7

Kaynak ve Notlar: TCMB. 1. sütun cari işlemler dengesini; 2. sütun mal ihracatını; 3. sütun mal ithalatını; 4. sütun mal dış ticaretinin dengesini; 5. sütun hizmet ihracatını; 6. sütun hizmet ithalatını; 7. sütun hizmetlerde dış ticaret dengesini; 8. sütun mal ve hizmet dış ticaret dengesini; 9. sütun yatırım gelirlerini; 10. sütun yatırım giderlerini; 11. sütun dış ticaret yatırım dengesini; 12. sütun mal, hizmet, yatırım dış ticaret dengesini ve 13. sütun cari transferleri göstermektedir.

Türkiye'nin dış dünyaya borçlarından ve Türkiye'ye yapılan doğrudan yatırımlar nedeniyle net faiz ve net kâr transferinden oluşan net sermaye geliri eksi değer almaktadır. 2000 yılında eksi 4.0 milyar dolar olan gelirler dengesinin zamanla önemli ölçüde yükselerek, 2011 yılında eksi 7.7 milyar dolara yükseldiği izlenmektedir. Gelirler dengesinin negatif değer alması dışarı transfer edilen fazlanın (faiz ve kârın) dışarıdan elde edilen fazladan daha büyük olduğunun bir göstergesidir.

III.1.Cari Açığın Finansmanı

Bu alt bölümde cari açığın finansmanında meydana gelen gelişmelerin yakın dönem açısından incelenmesi hedeflenmektedir⁴. Bilindiği gibi bir ekonomide cari açık üç biçimde finanse edilebilmektedir. Bunlar; yabancı banka, hükümet veya uluslararası kuruluşlardan (Dünya Bankası ve IMF gibi) borç alarak; doğrudan yabancı yatırım veya portföy yatırımı olarak gerçekleşen sermaye girişleri yolu ile ve döviz rezervlerini kullanarak gerçekleştirilmektedir. Bu kalemlerden direkt dış yatırım

dışında kalan, finansal sermaye girişleri borç artırıcı özelliğe sahiptir. Eğer cari açık, doğrudan yatırımlar gibi fiziksel yatırımlar ile finanse ediliyorsa göreceli olarak daha tercih edilebilir bir seçenektir. Ancak cari açık, kısa vadeli spekülasyon sermaye akımları (her türlü bono işlemleri, banka mevduatları, ihracat kredileri vs) ve dış borçları artırıcı biçimde finanse ediliyorsa ekonomide önemli bir kırılganlık faktörüne dönüşür. Net hata noksan kalemi döviz giriş çıkışlarının net dengesini göstermekte ve son yıllarda cari açığın finansmanında önemli bir kalem olarak öne çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, 1989 yılının Ağustos ayında 32 Sayılı Karar ile her türlü sermaye hareketinin serbest bırakılması ve bütün sermaye hareketlerini izlemenin mümkün olmamasıdır. Herhangi bir t dönemindeki cari işlemler kaleminin sermaye ve finansal hesaplar (KA_t) ile finanse edilemeyen kısmı, rezerv değişimleri (ΔR_t) yoluyla karşılanmaktadır: $CA_t + KA_t = \Delta R_t$.

Cari açığın doğrudan yabancı sermaye girişleri ve orta/ uzun vadeli kredilerle finanse edilmesi kısa vadeli, spekülasyon amaçlı sermaye girişlerine dayalı olarak finanse edilmesine göre daha tercih edilebilir bir seçenektir. Türkiye ekonomisinde 1989 yılında finansal serbestliğe geçilmesi ile birlikte 90'lı ve izleyen yıllarda cari açığın finansmanı sı-

4 Cari açığın finansmanına ve nedenlerine ilişkin olarak bkz. Aydoğuş ve Öztürkler (2006); Eşiyok (2012; 2008a); Freund ve Warnock (2005); Özcan ve Günay (2011).

cak para niteliğinde, kısa vadeli sermaye girişlerine dayandırılmış, bunun sonucunda büyük boyutlu sermaye çıkışlarının yaşandığı yıllarda ekonomi sıklıkla yaşanan krizlerle (1994, 1998/99 ve 2001

krizleri) karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda ödemeler dengesinin “finans hesabı” ndaki sermaye hareketlerinin incelenmesi cari açığın finansman kalitesinin değerlendirilmesi açısından gereklidir.

Tablo 3 :Cari Açığın Finansmanı ve Seçilmiş Göstergeler (Milyon Dolar ve Yüzde)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Cari İşlemler Hesabı	-32.249	-38.434	-41.960	-13.990	-47.100	-77.160
İhracat	93.613	115.361	140.800	109.650	120.900	143.490
İthalat	-134.669	-162.213	-193.821	-134.5	-177.347	-232.900
Dış Ticaret Dengesi	-41.056	-46.852	-53.020	-24.850	-56.450	-89.410
Finans Hesabı	42.689	48.700	34.558	9.758	57.979	66.033
Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-924	-2.106	-2.549	-1.553	-1.464	-2.464
Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	20.185	22.047	19.504	8.411	9.084	15.904
Doğrudan Yatırımlar Dengesi	19.261	19.941	16.955	6.858	7.620	13.440
Portföy Hesabı-Varlıklar	-3.987	-1.947	-1.244	-2.711	-3.524	2.688
Portföy Hesabı-Yükümlülükler	11.402	2.780	-3.770	2.938	19.617	19.527
Portföy Yatırımlar Dengesi	7.415	833	-5.014	227	16.093	22.215
Diğer Yatırımlar-Varlıklar	-13.479	-4.969	-12.06	10.985	7.090	10.866
Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	29.492	32.895	34.675	-8.312	27.176	19.512
Diğer Yatırımlar Dengesi	16.013	27.926	22.617	2.673	34.266	30.378
Net Hata ve Noksan	185	1.757	4.703	5.066	3.938	15.158
Rezerv Hareketleri	-10.625	-12.015	2.758	-791	-14.970	-1.014
<i>Bilgi İçin</i>						
<i>Finans Dengesi+Net Hata ve Noksan</i>	<i>42.874</i>	<i>50.457</i>	<i>39.261</i>	<i>14.824</i>	<i>61.917</i>	<i>81.191</i>
<i>Net Portföy Yatırımlar+Net Hata ve Noksan</i>	<i>7.600</i>	<i>2.590</i>	<i>-0.311</i>	<i>5.293</i>	<i>20.031</i>	<i>37.373</i>
<i>Net Portföy Yatırımlar+Net Hata ve Noksan/CA(%)</i>	<i>-23.6</i>	<i>-6.7</i>	<i>0.7</i>	<i>-37.8</i>	<i>-42.5</i>	<i>-48.4</i>
<i>Net Hata ve Noksan/CA (%)</i>	<i>-0.6</i>	<i>-4.6</i>	<i>-11.2</i>	<i>-36.2</i>	<i>-8.4</i>	<i>-19.6</i>
<i>Net Doğrudan Yatırımlar/CA (%)</i>	<i>-59.7</i>	<i>-51.9</i>	<i>-40.4</i>	<i>-49.0</i>	<i>-16.2</i>	<i>-17.4</i>

Kaynak ve Notlar: TCMB verilerinden hareketle tarafımızdan oluşturuldu. Rezerv hareketlerindeki eksi işareti rezervlerin artmakta olduğunu, artı işareti ise azalmakta olduğunu göstermektedir.

Cari açığın finansmanına ve seçilmiş göstergelere ilişkin veriler incelendiğinde (Tablo 3), ilk göze çarpan bulgulardan birisinin sermaye girişlerinin cari açığın finansmanından giderek koştugu, “otonom” bir nitelik kazandığı görülmektedir. Net hata ve noksan kalemi (yerli sıcak para) yurt içi yerleşiklerce gerçekleştirilen kayıt altına alınmamış sermaye işlemleri olarak kabul edilmekte, kayıt dışı döviz giriş çıkışlarının net dengesini göstermektedir. Bu yaklaşım benimsenerek, giren sermaye; finans dengesi+ net hata ve noksan olarak hesaplandığında, giriş yaptığı düşünülen toplam sermayenin cari açığın yol açtığı finansman ihtiyacından fazla olduğu hesaplanmaktadır. Buna

göre 2006-2011 döneminde cari işlemler hesabı toplam olarak 251 milyar dolar açık verirken, toplam sermaye girişi 291 milyar dolar ile bu değerin 40 milyar dolar üzerinde gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, Merkez Bankası cari işlemler açığının çok üzerinde gerçekleşen sermaye girişi sonucunda, 40 milyar dolarını resmi rezerv birikimine ayırmıştır. Oransal olarak ifade edilmek istenirse, 2006-2011 dönemi kümülatif değerlerine göre giren sermayenin %86.4’ü cari açığın finansmanında kullanılırken, %13.6’sı ise rezerv birikimine tahsis edilmiştir. Hiç kuşkusuz bu sonuç, Türkiye ekonomisinin nasıl bir spekülative atakla karşı karşıya kaldığını göstermesi açısından son dere-

ce önemlidir. Ekonomik büyümenin gereksiniminden fazla spekülasyon gaye ile giriş yapan sermaye, kısa vadeli kâr beklentileri bitince ve/veya bir kriz algısı ile birlikte hızla ülkeyi terk etmekte, bu da cari açığın finansmanında önemli bir risk oluşturmaktadır.

Cari açığın finansman kalemlerinden “net portföy yatırımları” ile “net hata ve noksan” akımları toplamının cari açığın finansmanına katkısının 2010 yılında %42.5 ve 2011 yılında ise %48.4 oranına yükseldiği izlenmektedir⁵. Bu kalemlerden portföy yatırımları faiz arbitrajına ve kısa dönemli konjonktürel spekülasyon hareketlere son derece duyarlı iken, net hata noksan kalemi kayıt dışı döviz giriş çıkışlarının net dengesini göstermektedir. Başka bir anlatımla, cari açığın finansmanı 2009 yılından itibaren spekülasyon ve kayıt dışı sermaye girişlerine dayalı biçimde finanse edilmeye başlanmış, bu iki kalemin cari açığın finansmanındaki ağırlığı 2011 yılında %48,4 gibi son derece yüksek bir orana yükselmiştir. 2011 yılında Türkiye’ye giriş yapan kaynağı belirsiz sermaye tutarı geçen yılın aynı dönemine göre %284.9 oranında artarak

3.9 milyar dolardan 15.2 milyar dolara yükselmiştir. Başka bir anlatımla, 2011 yılında 15.2 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen “gizemli para girişi”, 77.2 milyar dolar düzeyindeki cari işlem açığının finansmanında %19.6 pay ile önemli kalemlerden birini oluşturmuştur.

Bu bulgular açıkça göstermektedir ki, cari açığın finansmanında kaynağı bilinmeyen net hata ve noksan kaleminin ağırlığı artmıştır. Kuşkusuz bu gelişme cari açığın finansmanının giderek daha sağlıklı bir kaynağa dayanması nedeniyle üzerinde durulması gereken bir olgudur. Diğer taraftan, cari açığın finansman kalemlerinden doğrudan dış yatırımların gelişimi 2011 yılı için aylık olarak kısaca şu şekilde özetlenebilir: 2010 yılında doğrudan yatırımlar dengesi 7,6 milyar düzeyinde gerçekleşirken, 2011 yılında bir önceki yıla göre %76.4 oranında artarak 13.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında net doğrudan yatırımların cari açığın finansmanına katkısı %17.4 oranında saptanırken, doğrudan yatırımların cari açığın finansmanına katkısının 2010 yılından itibaren düştüğü anlaşılmaktadır.

Ödemeler dengesinde finans hesabının altında değerlendirilen “diğer yatırımlar dengesi” büyüklüklerinin 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla 34.3 ve 30.4 milyar dolar gibi oldukça yüksek değerlere ulaştığı görülmektedir. Diğer yatırımlar dengesinin “normal yıllarda” önemli ölçüde yükselmesinin nedeni, son yıllarda bankalar yanında reel kesimin de TL’nin değerlendirilmesinin sağladığı avantaj nedeniyle, dış piyasalarda borçlanmaya gitmelerinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, orta ve uzun dönemde ekonomide gerçekleştirilecek yapısal dönüşüm sonucunda, cari açığı kapatmak esas hedef olmakla birlikte, kısa vadede üzerinde durulması gereken olgu, cari açığın finanse ediliş biçimi olmalıdır. Türkiye ekonomisinde cari açığın finansmanı kısa vadeli ağırlıklı olmak üzere dış borçlanmaya dayanmakta, 2011 yılında ise net/hata noksan kaleminde belirgin bir artış izlenmektedir. Başka bir anlatımla, 2011 yılında cari açığın finansmanı ağırlıklı olarak spekülasyon ve kayıt dışı sermaye girişlerine dayalı finanse edilmiştir. Bu yapının sağlıklı ve ekonomide önemli kırılmalıklar oluşturabileceğini belirtmek gerekir. Diğer taraftan dış borçlanma yerine tercih edilmesi gereken doğrudan yatırımlar kaleminin katkısında ise 2009 yılından itibaren belirgin bir düşüş izlenmektedir.

5 Net hata ve noksan kaleminin cari açığın finansmanına katkısı artarken, doğrudan yatırımların katkısında ise bir düşüş görülmektedir. Buna göre 2006 yılında tek başına “net hata ve noksan kaleminin” cari açığın finansmanına katkısı %0.6 iken, 2007 yılında %4.6; 2008’de %11.2 ve 2009’da %36.2 oranında gerçekleşmiştir. 2009 yılında ekonomide yaşanan kriz sonucunda cari açık bir önceki yıla göre önemli ölçüde düşerken, net hata ve noksan kaleminin değeri 4.703 milyon dolardan 5.066 milyon dolara çıkmış, bunun sonucunda net hata noksan kaleminin cari açığın finansmanına katkısı %36.2 gibi yüksek bir orana yükselmiştir. Net hata ve noksan kaleminin cari açığın finansmanına katkısı 2010 yılında %8.4’e gerilerken, 2011 yılında tekrar yükselerek %19.6’ya yükselmiştir. Cari açığın finansmanında net hata ve noksan kaleminin artan payına karşın, doğrudan yatırımların cari açığın finansmanına olan katkısının önemli ölçüde düştüğü görülmektedir: 2006 yılında cari açığın finansmanında doğrudan yatırımlar %59.7 oranında bir paya sahipken, doğrudan yatırımların cari açığın finansmanına katkısı 2007’de %51.9’a, 2008’de %40.4’e gerilemiştir. 2009 yılında yaşanan kriz sonucunda doğrudan yatırımlar dengesi bir önceki yıla göre 10.097 milyon dolar düşerken, cari açıktaki daralma bir önceki yıla göre daha hızlı olmuş, bunun neticesinde doğrudan yatırımların cari açığın finansmanına katkısı tekrar yükselerek 2009 yılında %49’a yükselmiştir. Ancak izleyen 2010 ve 2011 yıllarında hızla artan cari açık sonucunda doğrudan yatırımların cari açığın finansmanına katkısı sırasıyla %16.2 ve %17.4 gibi görece düşük oranlarda gerçekleşmiştir.

IV.Sanayinin İthalata Bağımlılığı

Cari açık ve dış ticaret dengesi açısından 1990'lı ve 2000'li yıllar birbirlerinden oldukça farklı özellikler göstermektedir. Bu iki dönemde benzer büyüme oranları farklı dış ticaret ve cari açıklarla sonuçlanmıştır. Türkiye 1989 yılında 32 Sayılı Karar ile birlikte her türlü sermaye hareketini liberalize ederek, finans piyasalarını uluslararası sermayeye açmış, sermaye girişlerinin hızlandığı yıllarda bir eğilim olarak ulusal para değerlenmeye başlamıştır. Kriz yıllarında yaşanan devalüasyonlar istisna kabul edilirse, 2000'li yıllar boyunca, yüksek faiz/düşük kur yolu ile uyarılan kısa vadeli spekülative sermaye girişleri, bir yandan kamu ve/veya özel kesim açıklarını dış tasarruflar yolu ile finanse ederken, bir yandan da değerlenen ulusal para, düşük rekabet gücü ve kredi genişlemesi yolu ile ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişleterek (tasarrufları düşürerek) cari işlemler açığının artması yönünde baskı oluşturmuştur. 1990'lı yıllara göre 2000'li yıllarda giderek artan dış ticaret ve cari açıkların arkasında 2000'li yıllarda değer-

lenen TL ile birlikte bu çalışmada detaylı olarak incelendiği üzere Gümrük Birliği anlaşmasının etkilerini de belirtmek gerekir. 1990'lı yıllarda (daha spesifik olarak 1990-1997 döneminde), "gerçekçi kur" politikası izlenirken, reel döviz kuru hedeflenmekte, böylelikle TL'nin aşırı değerlenmesi önlenmekte idi. 2001 krizi ile birlikte gündeme gelen devalüasyon ve sonrasında uygulanan "enflasyon hedeflemesi", döviz kurunu bir politika değişkeni olmaktan çıkarmış, bu süreç 2000'li yıllarda TL'nin değerlenmesi ile sonuçlanmıştır. İki döneme ilişkin reel kur değerlerindeki farklılığı göstermesi açısından 1990'lı ve 2000'li yıllara ilişkin reel kur endeks değerlerinin ortalaması kullanılabilir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, 1990'lı yıllarda reel kur endeksi değeri yıllık ortalama 122.8, 2000'li yıllarda (2000-2011 döneminde) 169.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu bulgular TL'nin 2000'li yıllarda 90'lı yıllara göre hızla değerlendiğini, bunun da (diğer faktörlerin de etkisiyle) hızla artan cari açık ve dış ticaret açıkları ile sonuçlandığını göstermektedir (Tablo 4).

Tablo 4 : Dönemler İtibariyle Cari Açık ve Seçilmiş Göstergeler

	Dış Ticaret Açığı Toplamı	Cari Açık Toplamı	Toplam Cari Açık/ Toplam Dış Açık	Cari Açık/ GSYH	Dış Ticaret Açığı/ GSYH	Büyüme Oranı	Reel Kur
	(Milyon US \$)	(Milyon US \$)	(%)	(%)	(%)	(%)	1987:100
1990-1999	-105.335	-13.490	12.8	-0.6	-4.6	4.0	122.8
2000-2011	-412.745	-300.418	72.6	-4.1	-6.3	4.7	169.9

Kaynak ve Notlar: Kalkınma Bakanlığı ve TCMB verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Dış ticaret açığı ve cari açığın GSYH içerisindeki payları hesaplanırken, DPT tarafından hesaplanan 1998 fiyatları ile "TÜİK verileri ile uyumlaştırılmış" seri değerleri kullanılmıştır. 2011 yılına ilişkin dış ticaret açığının ve cari açığın GSYH içerisindeki payları ile birlikte büyüme oranı ilk üç çeyreği kapsamaktadır.

İki dönem arasındaki temel farklılıklardan birisi de, toplam cari açığın toplam dış ticaret açığı içerisindeki payında gözlenen dramatik artışlarda izlenmektedir. 1990-99 dönemine göre 2000-2011 döneminde cari açık 22.3 kat büyürken, toplam dış ticaret açığı 3.9 kat büyümüş, bunun sonucunda cari açığın dış ticaret açığı içerisindeki payı %12.8'den %72.8 oranına yükselmiştir. Söz konusu oranın 2000'li yıllarda 1990'lı yıllara göre önemli ölçüde yükselmesinin nedeni, ticaret açıklarının hizmet ve diğer gelirlerle finanse edilen kısmının oransal olarak küçülmesinden kaynaklanmıştır.

Türkiye ekonomisinde ulusal gelirin büyüme hızı cari işlemler dengesini yakından etkilemektedir. Büyüme hızının cari işlemler dengesini etkilemesi büyük ölçüde ara malı ithalatından kaynaklanmak-

tadır. Sabit yatırımların hızlı arttığı yıllarda ise yatırım malı ithalatı yolu ile cari işlemler dengesi- ne etkiye bulunmaktadır. Başka bir deyişle, ekonominin hızlı büyüdüğü yıllarda ithalat da hızla artmakta, bu da cari işlemler açığının yükselmesi ile sonuçlanmaktadır. Türkiye ekonomisinde geleneksel olarak gözlenen bu ilişkinin, sanayi üretiminin ithalata bağımlılığının artması nedeniyle, 2000'li yıllardan itibaren önemli ölçüde farklılaştığı, 1990'lı yıllardaki aynı büyüme hızlarına ulaşmak için 2000'li yıllarda giderek daha fazla ithalata gereksinim duyulduğu, bunun da daha fazla cari açıkla sonuçlandığı görülmektedir. Buna göre 1990-1999 döneminde yıllık ortalama %4,0 oranındaki bir büyüme, ulusal gelirin %0.6'sı oranında cari açıkla sonuçlanırken, 2000-2011 döneminde benzer büyüme oranı (yillik ortalama %4.7) ulusal gelirin %4.1'i oranında bir cari açıkla so-

nuçlanmıştır (Tablo 4). 1990'lı yılların en büyük büyüme oranını temsil eden 1990 yılındaki %9,3 oranındaki bir büyüme oranı dâhi ulusal gelirin %1,3 oranındaki cari açığa neden olurken, 2004 yılındaki benzer büyüme oranı (%9,4) %3,7 gibi görece yüksek bir cari açıkla sonuçlanmıştır. Başka bir anlatımla, 1990'lı yıllardaki yüksek büyüme oranı-düşük cari açık ilişkisi, 2000'li yıllarla birlikte değişmiş, 1990'lı yıllardaki benzer büyüme hızlarının (sanayinin ithalata bağımlılığının artması sonucunda) 2000'li yıllarda daha yüksek dış ticaret ve cari açık ile sonuçlanmasına neden olmuştur⁶.

Sanayinin ithalata bağımlılığında meydana gelen gelişmeleri ortaya koymak için, talep yapısına göre ithalatın kur hareketlerine duyarlılığının ve imalat sanayi ihracat performansı ile imalat sanayinin ulusal katma değer içerisindeki paylarının da incelenmesi gerekir. Bu çerçevede söz konusu göstergelere ilişkin büyüklükleri gösteren Tablo 5'e bakıldığında, 1990-2010 yılları arasında ara malı ithalatının milli gelir içerisindeki payı %8,1'den %17,9'a, yatırım mallarının payı %2'den %3,9'a ve tüketim mallarının payı ise %1'den %3,4'e yükseldiği görülmektedir. Ara malı ithalat endeks değerleri ve ara malı ithalatının ulusal gelirden aldığı paylar ile birlikte reel kur endeks değerleri incelendiğinde, reel kurdaki aşınmaya (devalüasyona) rağmen (2009 kriz yılı istisna olmak üzere⁷), diğer iki krizde (1994 ve 2001 krizlerinde) ara malı ithalat talebinin düşmediği görülmektedir. 1994 krizinde TL'deki aşınma tüketim ve yatırım mallarının ithalatında düşüşe neden olurken, ara mallarının ithalatı artmaya devam etmiş, ara mallarındaki fiyat artışlarına rağmen ithalat düşmemiştir. 2001 krizi öncesinde, 2000 yılında nominal çapa uygulaması sonucunda TL'nin hızla değer kazanması sonucunda ara, yatırım ve tüketim mallarının ithalat paylarının hızla arttığı izlenmektedir. Krizle birlikte 2001 yılında gerçekleşen devalüasyon sonucunda tüketim ve yatırım mallarının ithalat payları düşerken, ara mallarının ithalat payı artmaya devam etmiştir. Bu bulgu, Türkiye imalat sanayinin ara mallarında ithalata bağımlı olduğunu, ara malı ithalatının fiyat artışlarından bağımsız (otonom) hareket ettiğini göstermektedir.

Tablo 5 : Talep Yapısına Göre İthalat Payları, Reel Kur, Toplam İhracat ve İthalat Payları ve İmalat Sanayinin Gelir Payları

	Yat. Malı/Y (%)	1990:100 End.	Ara M./Y (%)	1990:100 End.	Tük. M./Y (%)	1990:100 End.	Reel kur 1990:100	X/Y (%)	M/Y (%)	Xim/Y (%)	İmalat/Y (%)
1990	2.0	100.0	8.1	100.0	1.0	100.0	100.0	6.5	11.1	5.2	22.0
1991	2.1	106.3	7.5	93.2	0.8	75.9	104.2	6.8	10.5	5.3	22.2
1992	2.3	113.7	7.7	95.4	0.8	81.3	102.4	7.0	10.9	5.8	21.6
1993	3.1	153.2	8.1	101.1	1.1	102.4	108.7	6.4	12.3	5.4	20.8
1994	3.0	146.4	9.4	116.2	0.8	75.4	82.3	10.2	13.2	8.8	22.1
1995	3.6	178.4	11.1	137.8	1.1	103.3	89.3	9.6	15.8	8.4	22.6
1996	4.2	209.1	12.0	148.5	1.7	159.6	92.6	9.5	17.9	8.4	21.1
1997	4.4	217.3	12.7	157.2	2.0	192.4	98,8	10.4	19.1	9.2	21.6

6 Sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonunun gündeme geldiği 1989 sonrası dönem ile 1970'li yıllardaki büyüme sürecinde meydana gelen farklılığı belirtmek gerekir. 1989 öncesi yıllarda talep genişlemesi (büyüme), cari açığa neden olurken, cari açıklar sermaye girişleri ile finanse edilmekte idi. Oysa 32 Sayılı Karardan sonra büyüme başta olmak üzere bir çok temel makro ekonomik parametre büyüklükleri doğrudan doğruya sermaye giriş/çıkışlarına bağlı olmaya başlamıştır. Bu yeni dönem "nedensellik" ilişkisi ile ifade edilmek istenirse, 1989 öncesi yıllarda büyüme, cari açık ve sermaye girişlerine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken, 1989 sonrasında söz konusu ilişki, sermaye girişleri, büyüme, cari açık ilişkisine dönüşmüş gözükmektedir. Bu konuda bkz. Arın (2003); Korkut Boratav, Oktar Türel ve Erinç Yeldan (2006).

7 2009 kriz yılında ekonomideki küçülmeye karşın ithalatın önceki kriz yıllarına göre önemli ölçüde gerilememiş olması sanayinin artan ithalat bağımlılığı ile de açıklanabilir. 2009 yılında gerçekleşen yaklaşık 14 milyar dolar değerindeki cari açığın 1990-1999 yılında verilen yaklaşık 13,5 milyar dolar toplam cari açıktan daha fazla olduğunu belirtmek gerekir.

1998	3.9	195.3	11.0	137.0	1.8	178.5	107.9	10.0	16.9	8,9	23.9
1999	3.5	175.0	10.8	134.7	1.9	188.1	111.0	10.7	16.4	9.7	21.9
2000	4.3	212.6	13.6	168.5	2.6	252.2	122.5	10.5	20.5	9.6	20.1
2001	3.5	175.1	15.4	191.2	1.9	187.3	99.1	15.9	21.0	14.7	19.1
2002	3.6	180.9	16.3	202.8	2.1	205.3	109.4	15.6	22.4	14.6	17.8
2003	3.7	184.4	16.3	202.5	2.6	247.6	120.2	15.5	22.7	14.6	17.7
2004	4.5	221.2	17.3	214.8	3.1	299.5	128.4	16.2	25.0	15.3	17.4
2005	4.2	209.9	17.0	211.1	2.9	280.5	145.9	15.3	24.3	14.3	17.3
2006	4.4	220.1	18.9	234.9	3.1	295.8	145.9	16.2	26.5	15.2	17.2
2007	4.2	207.0	19.1	236.6	2.9	278.4	157.7	16.5	26.2	15.6	16.8
2008	3.8	187.4	20.4	253.9	2.9	279.8	161.2	17.8	27.2	16.9	16,2
2009	3.5	172.7	16.1	200.3	3.1	302.2	148.9	16.6	22.9	15.5	15.2
2010	3.9	194.4	17.9	221.8	3.4	324.8	166.2	15.5	25.2	14.3	15.5

Kaynak ve Notlar: TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Son sütunda yer alan imalat sanayinin GSYH içerisindeki gelir payı serisinde 1990-1997 dönemi için kullanılan veriler eski milli gelir serisine (GSMH), 1998-2010 dönemi ise yeni milli gelir serisine (GSYH) dayanmaktadır. Reel kur endeksi DPT'nin 1987:100 bazlı endeksini göstermektedir. Ulusal gelir ile ilişkilendirilmiş diğer GSYH değerleri 1998 fiyatlarıyla Kalkınma Bakanlığı'nın TÜİK'in sektörel büyüme hızlarından hareketle hesapladığı "uyumlaştırılmış GSYH" serisine dayanmaktadır. Paydada yer alan "Y" ler milli geliri göstermektedir.

Tablo 5'de gösterilen veriler incelendiğinde, 1990-2010 yılları arasında toplam ihracatın milli gelir içerisindeki payı %6.5'den, %15.5'e (sekizinci sütun), imalat sanayinin ihracat payı ise %5.2'den %14.3'e (dokuzuncu sütun) yükselmiştir. Oysa cari fiyatlarla ölçülen ve tablonun son sütununda gösterilen imalat sanayinin ulusal gelirden aldığı pay (eski seriye göre) 1990-1997 döneminde %22'den %21,6 oranına düşerken, 1998-2010 döneminde (yeni milli gelir serisine göre) ise %23.9 oranından %15.5 oranına gerilemiştir. Eğer 1998-2010 dönemi yeni milli gelir serisine göre sabit fiyatlarla ölçülseydi (imalat sanayinin ulusal gelirden aldığı pay) mütevazı bir artışla %23.9 oranından %24,2 oranına yükseldiği görülecekti. Başka bir anlatımla, ister sabit fiyatlarla, ister cari fiyatlarla ölçülsün, imalat sanayinin ulusal gelirden aldığı pay (katma değer payı) 1990'lı ve daha belirgin olarak da 2000'li yıllarda durağanlığa itilmiş görülmektedir. Bu gelişmeye karşın, imalat sanayi ihracatının ulusal gelirden aldığı payın artması, Türk sanayinin başta ara malı olmak üzere, girdi kullanımında ithalata yöneldiğini, özellikle Gümrük Birliği'nin de etkisiyle ithal girdi kullanımının arttığını (ithal girdi/çıktı oranlarının yükseldiğini), ithal edilen girdiler kullanılarak ve yurt içinde düşük bir katma değer ilave edildikten sonra (katma değer/üretim oranının gerilediğini) ihracata yönelindiğini göstermektedir.

Ulusal (GSMH ve GSYH) ve imalat sanayine ilişkin katma değer büyüklüklerine göre büyüme hızları ile birlikte, imalat sanayi ihracatı, toplam ihracat, ara malı ithalatı ve toplam ithalatın yıllık ortalama büyüme hızları (Tablo 6) incelendiğinde, 2000'li ve 1990'lı yıllarda, gerek imalat sanayinin yıllık ortalama ihracat ve gerekse de imalat sanayinin ithal gereksinimini gösteren ara malı ithalat artış hızlarının imalat sanayi ve ulusal katma değer artış hızlarından daha tempolu arttığı, bu artışın 2000'li yıllarda 1990'lı yıllara göre daha da belirginleştiği görülmektedir. Her iki dönemde de imalat sanayi ve ulusal katma değer artış hızları arasında önemli bir farklılaşma gözlenmez iken, 2000'li yıllarda ara malı ithalatı 1990'lı yıllara göre hızla aratarak %9.6'dan %18'e, imalat sanayi ihracatı ise %10.3'den %15,6 oranına yükselmiştir⁸. Bu bulgular Türkiye sanayinin giderek ithalata bağımlı hale geldiğini, bu olgunun 2000'li yıllarda ivme kazandığını göstermektedir.

⁸ Eğer dönemleştirmede kullanılan ulusal ve sektörel katma değer artış hızları GSMH baz alınarak hesaplınsaydı benzer bir eğilimle karşılaşılacak, imalat sanayinin ihracat ve ithalat artış hızlarının imalat sanayi ve ulusal katma değer artışından daha hızlı arttığı ve bu hızın 2000'li yıllarda 1990'lı yıllara göre daha da belirginleştiği görülecekti.

Tablo 6 : Dönemler İtibariyle Büyüme Hızları (%)

	İmalat Sanayi KD	Milli Gelir	İmalat Sanayi İhracatı	Toplam İhracat	Ara Malı İthalatı	Toplam İthalat
1990-1999	4.7	3.9	10.3	8.8	9.6	12.2
2000-2010	4.6	4.2	15.6	15.2	18.0	17.4

Kaynak ve Notlar: Kalkınma Bakanlığı ve TÜİK verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. Birinci ve ikinci sütunda gösterilen sektörel ve ulusal katma değer artış hızları, 1990-99 dönemi için GSMH (eski seri) kullanılarak, 2000-2010 dönemi için ise GSYH (yeni seri) değerleri kullanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye sanayinin giderek ithalata bağımlı hale geldiği, imalat sanayi sektörel katma değerlerinin sektörel üretim içerisindeki payları incelenerek de görülebilir. Tüketim, ara ve yatırım mallarına ilişkin (katma değer/ üretim) oranları ele alındığında (Tablo 7), 2002 yılına göre 2008 yılında tüm kategorilerde ve imalat sanayinin toplamında katma değer/üretim oranlarının önemli ölçüde düştüğü, sanayinin ithal girdi kullanımını gösteren ara mallarındaki düşüşün daha da belirgin olduğu izlenmektedir. Buna göre, 2002-2008 yılları arasında imalat sanayi katma değer/üretim oranı 7,2 puan düşerken, ara mallarında gerçekleşen aşınma 9,1 puana çıkmıştır. 2002-2008 yılları arasında radyo, TV, haberleşme cihazları; tıbbi optik alet ve saatler ve deri-ayakkabı imalatı dışındaki tüm sektörlerde katma değer/üretim oranlarının düştüğü, büro makine-bilgisayar imalatı; diğer ulaşım araçları; makine teçhizat ve imalatı diğer ulaşım araçları; gıda ve içecek ve basım-yayım sektörlerinde aşınmanın önemli boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu bulgular, sanayi üretimindeki ve ihracatındaki her artışın artan oranda katma değer dışarı transfer edilmesi ile sonuçlandığını, sanayinin içerisinde bulunduğu yapısal sorunlara son yıllarda Gümrük Birliği'nin ve değerli TL'nin de eklenmesiyle sanayinin ithal girdi kullanımına olan bağımlılığının daha da arttığını, bu gelişmelerin sanayinin katma değer yaratma kapasitesini sınırlandırdığını göstermektedir⁹.

Tablo 7 : Talep Yapısına Göre İmalat Sanayiinde Toplam Katma Değer/Üretim Oranları (%)

	2002	2008	Azalış/Artış (Puan)
İmalat Sanayi Toplamı	36.1	28.8	-7.2
Ara Malları	35.0	25.9	-9.1
Kimyasal Ürünler İmalatı	42.8	32.9	-9.9
Basım-Yayım	46.9	35.7	-11.3
Ağaç ve Mantar Ürünleri	31.5	27.4	-4.1
Plastik-Kauçuk Ürünleri	36.4	30.9	-5.5
Ana Metal Sanayi	28.3	21.5	-6.8
Metalik Olmayan Mineral Ürünleri	45.8	38.4	-7.4
Kok kömürü-Petrol Ürünleri	14.7	9.0	-5.8
Kağıt ve Kağıt Ürünler	38.1	28.5	-9.6
Yatırım Malları	39.3	32.9	-6.3
Madeni Eşya Sanayi	38.3	31.3	-7.0
Makine Teçhizat İmalatı	49.0	35.8	-13.3
Motorlu Kara Taşıtları İmalatı	32.7	28.8	-3.9

⁹ Burada milli gelir serisi ile TÜİK'in anketler sonucunda elde ettiği katma değer bulguları arasındaki uyumsuzluğu belirtmek gerekir. Sanayinin son yıllarda ithal girdi kullanımına yönelmesi üretim/katma değer oranlarının düşmesine yol açarken, bu yeni durumun milli gelir serilerine yansıtılmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir anlatımla, gayri safi üretimi katma değere dönüştüren katsayıların son yıllarda sanayinin ithalat bağımlılığındaki artışı dikkate almadığını düşündürmektedir.

Büro Makine-Bilgisayar İmalatı	46.3	11.7	-34.6
Elektrikli Makine ve Cihazları İmalatı	38.1	32.5	-5.6
Radyo, TV, Haber Cihazları	24.7	31.1	6.4
Tıbbi Optik Alet ve Saatler	39.8	48.5	8.7
Diğer Ulaşım Araçları	69.8	49.8	-20.1
Tüketim Malları	35.5	29.3	-6.2
Gıda ve İçecek	38.8	24.3	-14.5
Tütün Ürünleri	33.8	24.3	-9.5
Tekstil Ürünleri	35.9	32.7	-3.3
Giyim Eşyası İmalatı	37.5	33.8	-3.7
Deri-Ayakkabı İmalatı	31.8	32.0	0.1
Mobilya İmalatı	35.6	28.5	-7.1

Kaynak : TÜİK veri tabanından hareketle hesaplanmıştır.

IV.1.Dâhilde İşleme Rejimi

Türkiye ekonomisinde son yıllarda ihracatın ithalata olan bağımlılığına katkı yapan (yurt içi üretimi olumsuz etkileyen), dolayısıyla dış açıklar yoluyla cari açığın artmasına neden olan faktörlerden birisi de dâhilde işleme rejimi olarak bilinen teşvik sistemidir. Bu sistemin temel özelliği, yurt içinde işlemek ve belli bir süre içerisinde ihrac etmek kaydıyla, sanayicilerin gümrüksüz ithalat yapmalarına olanak tanınmasıdır. Dahilde işleme istatistiklerinin son yıllarda yayınlanmaması güncel durumun tespiti açısından sorun doğursa da, geçmiş yıllara ilişkin istatistiki veriler incelendiğinde, dahilde işleme rejimi çerçevesinde yapılan ithalatın önemli değerlere ulaştığı görülmektedir. Eşiyok'un (2008b:150-152) hesaplamalarına göre, 1996-2005 yılları arasında toplam ihracatın %51,2'sinin "dâhilde işleme rejimi" çerçevesinde yapıldığı, dâhilde işleme rejimi çerçevesinde yapılan ithalat payında zamanla önemli artışların yaşandığı belirtilmektedir. Buna göre, 1996 yılında dahilde ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı %38,4 iken, 1997 yılında %56'ya çıkmış, 2001 krizinin etkisiyle görece olarak geriledikten sonra tekrar artmaya başlamıştır. 2005 yılında 73,4 milyar dolarlık ihracatın %50,1'nin dahilde işleme rejimi çerçevesinde gerçekleştiği, 36.805 milyon dolarlık ihracat için ise 24.076 milyon dolarlık ithalat yapıldığı belirtilmektedir. Başka bir anlatımla, ihracatta ithal girdi kullanımını %65,4 gibi yüksek bir orana yükselmiştir¹⁰.

Dahilde işleme rejimine göre "dâhilde ithalat/dâhilde ihracat" oranları 1996-2005 döneminin ortalaması olarak alt sektörler bağlamında incelendiğinde, söz konusu oran elektronik sektörde %76,6; demir çelik sektöründe %69,5; demir dışı metaller sektöründe %69,6 gibi oldukça yüksek oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. Başka bir anlatımla, 100 birimlik ihracat için elektronik sektöründe 76,6 birim, demir çelik sektöründe 69,5 birim, demir dışı metaller sektöründe 69,5 birim gibi yüksek oranlarda ithal girdi kullanılmıştır. Diğer yandan Türkiye'nin geleneksel sektörlerinde de dâhilde ithalat/dâhilde ihracat oranlarının yükselmeye başladığı, söz konusu oranın gıda ve içki sektöründe %53,2; dokuma ve giyim sektöründe ise %53 gibi görece yüksek oranlarda gerçekleştiği belirtilmektedir (Eşiyok, 2008b:150-152).

IV.2.Üretimin İthalata Bağımlılığı: Input-Output Metodolojisi

Bu bölümde Girdi (Input)-Çıktı (Output) tekniği kullanılarak üretimin ithalata bağımlılığında meydana gelen gelişmelerin analizi hedeflenmektedir. Hesaplamalara geçmeden önce Girdi-Çıktı tekniğine kısaca değinilecektir. Girdi-Çıktı analizinde toplam talep ile toplam arz denkliği şu denklemler yardımı ile ifade edilebilir¹¹:

11 İthalatın geriye bağ katsayıları için detaylı olarak bkz. Chenery ve Clark (1965); Eşiyok (2008b); Sarma ve Ram (1989); Weisskoff ve Wolff (1975).

10 Bu konuda ayrıca bkz. Sönmez (2007).

Toplam Üretim=Ara Kullanım İçin Üretim+Nihai Kullanım İçin Üretim (1)

$X = AX + Y$ Şeklinde gösterilebilir. Buradan (7)

Toplam Arz(X) = Ara Mal (Girdi) Talebi (Z) + Nihai Talep(Y) (2)

$X - AX = Y$ yazılabilir. (8)

$X = Z + Y$ (3)

X vektörü birim matrisle (I) çarpılırsa, $IX = X$ olacaktır. (9)

Denklemdaki Y , harcamalar yönünden gayri safi yurt içi hasılayı göstermektedir.

$IX - AX = Y$; $X(I - A) = Y$ yazılabilir.(10)

$Y = C + I + CS + G + E - M$ (4)

Eşitlikte X değerini bulmak için eşitliğin her iki tarafını ($I-A$)'ya bölmek veya aynı anlama gelmek üzere ($I-A$)'nın tersi ile çarpmak gerekir. Bu durumda;

Burada; C , Özel nihâi tüketim harcamalarını; I , Gayri safi sabit sermaye oluşumunu; CS , Stok değişmelerini; G , Devletin nihai tüketim harcamalarını; E , İhracatı ve M ithalatı göstermektedir. Ara girdilerin üretim sürecinde tüketilmeleri nedeniyle ekonominin performansına ilişkin değerlendirmeler nihâi talep yani GSYİH üzerinde yoğunlaşmaktadır.

$(I - A)^{-1}(I - A)X = (I - A)^{-1}Y$ eşitliğine ulaşılabılır. (11)

Bir matrisin tersi ile çarpılması birim matrisi vereceğinden eşitlik;

$X = (I - A)^{-1}Y$ (12)

Herhangi bir sektör için sektörel üretim esas olarak; ara girdiler, emek ve sermayenin fonksiyonu şeklinde ifade edilebilir. Ancak, örneğin Neoklasik bir Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu ara girdiler içermez. Fonksiyonda sadece emek ve sermaye üretim faktörleri yer alır. Oysa, Leontief ara girdi modeli üretim fonksiyonunun ara girdiler bölümünde yoğunlaşmaktadır. Girdi-çıkı modelinde üretim fonksiyonu doğrusaldır, fiyatlar sabit kabul edildiğinden üretim fonksiyonu miktar cinsinden tanımlanmaktadır. Örneğin, otomobil sektörünün cam sektöründen talep ettiği ara girdi miktarı, otomobil sektörünün çıktısının sabit bir oranına eşittir:

formuna dönüşecektir. Burada X , n tane sektörü kapsayan n satırlı bir vektördür. I , $n \times n$ elemanlı bir birim matristir. Y , n tane sektörün nihâi talebini kapsayan n satırlı bir vektördür. A ise teknoloji katsayılarını kapsayan (n elemanlı, n tane satır ve n tane sütunlu) bir matristir. A matrisi sektörlerin birbirlerinden doğrudan (dolaysız) girdi alım yapısını göstermektedir. $(I-A)^{-1}$ matrisi Leontief ters matrisi olarak adlandırılmakta ve tipik elemanları r_{ij} , j . sektörün nihâi talebindeki (türetim, yatırım veya ihracat) bir birim artışın i sektörü çıktısı üzerindeki etkisi olarak yorumlanmaktadır.

$X_{cam,otomobil} = a_{cam,otomobil} X_{otomobil}$ (5)

Herhangi bir A girdi katsayıları matrisi (teknoloji katsayıları matrisi), yerli (A^d) ve ithal (A^m) girdi katsayıları matrisi şeklinde ayrıştırılabilir:

$A_{cam,otomobil}$; bir birim (TL) otomobil üretmek için gerekli dolaysız cam üretimi (ara girdisi) miktarını TL cinsinden göstermektedir.

$A = A^d + A^m$ (13)

Bu yapı aşağıda girdi-çıkı modelinde sektörlerin üretim fonksiyonları olarak gösterilebilir. Sektörel üretim fonksiyonları ortak olarak şöyle ifade edilebilir:

Bu iki matristen yararlanarak ithalat ters matrisi şu şekilde ifade edilebilir:

$R = A^m(I - A^d)^{-1}$ (14)

$X_{i,j} = a_{i,j} * X_j \quad 0 \leq a_i, j < 1$ (6)

Denklemda R matrisi doğrudan ve dolaylı ithalat gereği katsayılarını (ithalatın geriye bağ etkisini) göstermektedir (Şenesen ve Şenesen, 1999; Yen-

Girdi-çıkı modeli matris notasyonu ile,

türk, 2004; Yıldırım, 1978). İthalat ters matrisinin sütun toplamlarından her biri; $(R^m = \sum_{j=1}^n r_{ij}(j=1,2,\dots,n))$ herhangi bir sektöre ilişkin yurt içi nihai talepteki değişmelerin uyardığı talep bir birim arttığında, kendi dâhil tüm sektörlerin yapacakları, başka bir deyişle ayrı ayrı her bir sektörün girdi yönünden ithalata bağımlılığını göstermektedir.

TÜİK tarafından 1973, 1979, 1985 ve 1990 yıllarına ilişkin düzenlenen Tablolar 64x64 sektör bazında hazırlanırken, 1996 ve 1998 yıllarına ilişkin tablolar ise 98*98 sektör bazında hazırlanmıştır. 64x64 ve 98x98 sektör bazında hazırlanmış olan mal akım ve ithalat akım tabloları 37x37 sektör bazında toplulaştırılmıştır¹².

IV.2.1. Üretimin İthalata Bağımlılığında Meydana Gelen Artışlar

Bu alt bölümde, iktisadi dönemler¹³ itibariyle, Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlılığında meydana gelen gelişmelerin analizi hedeflenmektedir. 1973-1979 dönemi ithal ikâmecî dönemi (ara ve yatırım mallarının ikâmesini amaçlayan “ileri” aşamasını ve bunalımı), 1985-1990 dönemi ithalatta serbestleşme dönemini, 1990-1998 dönemi sermaye hareketlerinin liberalizasyon dönemini ve 1973-1998 dönemi ise ele alınan tüm dönemleri temsil etmektedir. 1985-1998 dönemi ise 1980 sonrası uygulanan politikaların uygulama sonuçlarını gösteren dönem olarak seçilmiştir. Söz konusu dönemlere ilişkin üretimin ithalata bağımlılığında meydana gelen artışlar Tablo 8’de toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 8: Dönemler İtibariyle İthalatın Geriye Bağ Etkileri: Artış Oranları (%)

		1973-1979	1973-1998	1985-1998	1990-1998
1	Tarım, Hayvancılık, Ormancılık, Balıkçılık	6.3	73.3	-15.1	28.5
2	Maden, Petrol	-26.7	-2.8	-26.4	26.3
3	Mezbaha ürünleri	6.4	185.8	57.2	34.1
4	Sebze ve meyve işleme sanayi	-27.6	65.7	1.7	-18.2
5	Bitkisel ve hayvansal yağlar imali	100.5	208.6	22.9	-2.4
6	Şeker üretimi	112.4	245.6	33.0	75.1
7	Un ve Unlu Mamuller, Diğer Besin Maddeleri	-2.2	268,0	34.9	30.7
8	Alkollü içkiler	-41.8	69.1	24.1	-0.1
9	Alkolsüz içkiler	-13.5	55.4	8.5	46.3
10	Tütün sanayi	20,0	644.9	331.9	235.5
11	Çırcırlama, Dokuma	-31.1	133.5	35.5	129.4
12	Elbise, giyim eşyası ve dokumadan hazır eşya	-41.9	354.5	26.6	58.8
13	Deri ve kürk ürünleri	-27.1	288.7	29.7	154.5
14	Ayakkabı sanayi	-27,0	400,0	172.3	129.9
15	Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç)	-17.5	219.2	56.6	220.1
16	Ağaç mobilya ve mefruşat sanayi	-41.2	202.3	130.8	74.4

12 Toplulaştırma anahtarı için bkz. Nurhan Yentürk (2004).

13 Burada ele alınan dönemleştirmeler, iktisadi anlamda “pür” bir dönemleştirmeyi kapsamamakta, sadece dönemlere ilişkin kaba çizgileri göstermektedir. Pür iktisadi anlamda bir dönemleştirmeye gidilmemesinin nedeni, TÜİK’in hazırladığı Input-Output tablolarının her yıl için hesaplanmamasıdır. Örneğin, İthal ikâmecî dönemin ikinci aşaması 1971-1979 dönemini kapsamakla birlikte, TÜİK’in 1971 yılına ilişkin Input-Output tabloları bulunmadığından, bu dönemin başlangıç yılı zorunlu olarak 1973 kabul edilmiştir.

17	Kağıt ve kağıt ürünleri	-13.3	78.8	7,0	-6.2
18	Basım, yayım ve ciltçilik	20.9	53.9	14.7	4.4
19	Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri, Petrol Arıtımı	55,0	12.3	-55.9	-43,0
20	Kimyasal gübreler imali	-49.5	14.6	105.9	55,0
21	Diğer kimyasal maddeler imali	30.8	123.8	22.2	25.9
22	İlaç sanayi	-32.4	-14.3	54.6	-12.4
23	Kauçuk ve kauçuk ürünleri	-44.2	-20.3	-15.3	-29,0
24	Plastik ürünleri	-44.4	47,0	39.2	33.7
25	Cam ve camdan mamul eşya sanayi	-21.1	30.7	15.1	23.1
26	Çimento Sanayi, Diğer Taş ve Toprağa Dayalı S.	73.5	80.5	-37.3	1.4
27	Demir, çelik ana sanayi	-3.1	100.6	25.7	-3.7
28	Diğer metal ana sanayi	-24.4	115.9	21.5	56.5
29	Metal eşya sanayi	-45.3	40.2	-5.3	32.5
30	Elektriksiz Mak., Tarımsal Makineler, El. Mak.	-29.5	32.7	7.6	8.5
31	Motorlu kara ulaşım araçları (onarım dahil)	-22,0	16,0	-14.7	29.2
32	Deniz ulaşım araçları (onarım dahil)	-45.3	104.8	48.3	50.7
33	Demiryolları ulaşım araçları (onarım dahil)	-76.6	-10,0	-7.9	146.5
34	Diğer taşıma araçları (onarım dahil)	16.4	57.9	94.1	-11.4
35	Diğer imalat sanayi	-58.7	134.5	100.1	-25.8
36	Elektrik, Gaz ve Su	94.3	244.2	8.8	353.7
37	İnşaat, Ulaştırma, Haberleşme, Hizmetler	18.3	143.5	-7,0	19.3
<i>Toplam</i>		-19,0	73.6	19.3	22.8

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle kendi hesaplamamız.

Tablo 8'den hareketle şunlar söylenebilir:

i) Kabaca ithal ikâmesinin ikinci aşamasını temsil eden 1973-1979 döneminde üretimin ithalata bağımlılığı %19.0 oranında düşerken, 37 sektörden sadece 12 sektörde üretimin ithalata bağımlılığı artmıştır. 1973-1979 dönemi ile önemli zıtlıklar içeren, 1985-1998 ve 1990-1998 dönemlerinde ise üretimin ithalata bağımlılığı sırasıyla %19.3 ve %22.8 oranlarında artmıştır. 1985-1998 ve 1990-1998 dönemlerinde sadece 9 sektörde üretimin ithalata bağımlılığı azalırken, 28 sektörde ise yükselmiştir. 1973-1998 döneminde ise üretimin ithalata bağımlılığı %73.6 oranında artış kaydetmiştir. Bu dönemde 4 sektörde üretimin ithalata bağımlılığı düşerken, 33 sektörde ise arttığı gözlemlenmiştir.

ii) Ele alınan dönemler arasında sadece 1973-79 döneminde üretimin ithalata bağımlılığı %19 oranında düşmüş, dışa açık ekonomi altında ise üreti-

min ithalata bağımlılığı önemli ölçüde yükselmiştir. 1973-1979 döneminde toplam (doğrudan + dolaylı) ithal gereksinimi önemli ölçüde artan sektörler şunlardır: Şeker üretimi %112.4; bitkisel ve hayvansal yağlar %100.5; elektrik, gaz, su %94.3; çimento sanayi, diğer taş ve toprağa dayalı sanayiler %73.5; diğer petrol ve kömür ürünleri, petrol arıtımı %55.0; diğer kimyasal maddeler imali %30.8; basım, yayım ve ciltçilik %20.9; tütün sanayi %20.0; inşaat, ulaştırma, haberleşme, hizmetler %18.3; diğer taşıma araçları %16.4; mezba ha ürünleri %6.4 ve tarım, hayvancılık, balıkçılık, ormancılık %6.3.

iii) 1985-1998 döneminde üretimin ithalata bağımlılığı en fazla artan ilk on sektör ise şunlardır: Tütün sanayi %331.9; ayakkabı sanayi %172.3; ağaç, mobilya ve mefruşat sanayi %130.8; kimyasal gübreler imali %105.9; diğer imalat sanayi %100.1; diğer taşıma araçları %94.1; mezba ha ürünleri %57.2; ağaç ve mantar ürünleri %56.6;

ilaç sanayi %54.6 ve deniz ulaşım araçları %48.3. 1990-1988 döneminde üretimin ithalata bağımlılığı en fazla artan sektörler olarak da şu sektörler tespit edilmiştir: Elektrik, gaz ve su %353.7; tütün sanayi %235.5; ağaç ve mantar ürünleri %220.1; deri ve kürk ürünleri %154.5; demiryolları ulaşım araçları %146.5; ayakkabı sanayi %129.9; çırçırılama, dokuma, %129.4; şeker üretimi %75.1; ağaç, mobilya ve mefruşat sanayi %74.4 ve elbise, giyim eşyası ve dokumadan hazır eşya %58.8.

Sonuç olarak, 1980 sonrasında uygulanmaya konan iktisat politikaları genel olarak üretimin ithalata bağımlılığını artırırken, 1990'lı ve izleyen yıllarda (1990-1998 döneminde) bu artış daha da belirginleşmiştir. Başka bir anlatımla 1990'lı yıllarda bir birim üretim yapmak için daha fazla ithalat gereksinimi duyulmaya başlanmıştır. Ele alınan dö-

nemler arasında sadece ithal ikâmecî sanayileşme stratejisinin kabaca ikinci aşamasında (1973-1979 döneminde) üretimin ithalata bağımlılığı düşmüştür. Bu sonuç, Türkiye ekonomisinin dışa açılma ile birlikte ihracat artışlarının yatırım ve verimlilik artışları ile beslenmediğini, birçok geleneksel sektörde dâhi üretimin giderek ithalata bağımlı hale geldiğini göstermektedir.

V.Dış Ticaret İçerisinde Enerjinin Yeri

Türkiye'nin dışa bağımlı olduğu, dış ticaret açıkları yolu ile cari açığı besleyen belli başlı sektörlerden birisi de enerji sektörüdür. Bu çerçevede bu alt bölümün konusunu enerji dış ticaretine ilişkin seçilmiş göstergelerin incelenmesi ve cari açıkları ilişkisinin ortaya konulması oluşturmaktadır.

Tablo 9 : Toplam İthalat ve İhracat İçerisinde Enerjinin Payı ve Seçilmiş Göstergeler

	Enerji İthalatı	Toplam İthalat	Enerji İhracatı	Enerji Dış Ticaret Dengesi	Enerji İhracatı/ Toplam İhracat (%)	Enerji İthalatı/ Toplam İthalat (%)	Cari Açık/ GSYH (%)	Toplam İthalat/ GSYH (%)	Enerji İthalatı/ GSYH (%)
	Milyon (USD)	Milyon (USD)	Milyon (USD)	(Milyon USD).					
2003	11.575	69.340	980	-10.595	2.1	16.7	-2.5	22.7	3.8
2004	14.407	97.540	1.429	-12.978	2.3	14.8	-3.7	25.0	3.7
2005	21.255	116.774	2.641	-18.614	3.6	18.2	-4.6	24.3	4.4
2006	28.859	139.576	3.566	-25.293	4.2	20.7	-6.1	26.5	5.5
2007	33.883	170.063	5.148	-28.735	4.8	19.9	-5.9	26.2	5.2
2008	48.281	201.964	7.532	-40.749	5.7	23.9	-5.7	27.2	6.5
2009	29.905	140.928	3.921	-25.984	3.8	21.2	-2.3	22.9	4.8
2010	38.497	185.544	4.469	-34.028	3.9	20.7	-6.4	25.2	5.2
2011	49.090	220.232	6.002	-43.088	4.9	22.3	10.3	30.8	8.3

Kaynak ve Notlar: TÜİK veri tabanından hareketle kendi hesaplamamız. 2011 yılında GSYH ile ilişkilendirilmiş değerler ilk dokuz ayı diğer değerler ise Ocak-Kasım dönemini kapsamaktadır.

Enerji dış ticareti ve seçilmiş göstergelerle bağlantısını ortaya koyan Tablo 9 incelendiğinde, Türkiye'nin enerji ithalatında giderek ithalata bağımlı hale geldiği izlenmektedir. Sektörde 2003 yılında 10.595 milyon dolar net ithalat değeri 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde 43.088 milyon dolara yükselmiştir. Başka bir anlatımla, 2004 ile 2011 Ocak-Kasım döneminde enerji ithalatı yıllık ortalama %23.2 oranında artarken, toplam ithalat yıllık ortalama %17.6 oranında artmış, 2003 yılında toplam ithalat içerisinde %16.7 olan enerji ithalat payı, 2011 yılının Ocak-Kasım dönemin-

de %22.3 oranına yükselmiştir. Enerji ithalat değerinin yükselmesinde sadece fiyat hareketleri değil, Türkiye'nin yetersiz yurt içi enerji üretimi nedeniyle, enerji hammaddelerine ve enerji üretim girdilerine miktar olarak da artan bağımlılığı neden olmaktadır.

Enerji ithalatı dış ticaret açığına katkı yapan en önemli kalemlerden birisini oluşturmasına karşın, son yıllarda dış ticaret açıklarında gözlenen tempolu artışın temel nedenini oluşturmamaktadır. 2003-2011 yılları arasında toplam ithalat değeri

yaklaşık 151 milyar dolar artarken, enerji ithalatı 38 milyar dolar artmıştır. Toplam ithalatın ve enerji ithalatının GSYH içerisindeki paylarını gösteren bulgular (tablonun son iki sütunu) incelendiğinde, 2003 yılında ulusal gelir içerisinde %22.7 olan toplam ithalat payının, 2011 yılının Ocak-Eylül döneminde %30.8 gibi oldukça yüksek bir düzeye çıktığı görülmektedir. 2003 yılında enerji ithalatının ulusal gelir içerisindeki payı %3.8 iken, 2011 yılının Ocak-Eylül döneminde %8.3 oranına yükselmiştir. Başka bir anlatımla, 2003-2011 yılları arasında toplam ithalatın ulusal gelir içerisindeki payı 8.1 puan artarken, enerji ithalatının payı toplam ithalatın oldukça altında 4.5 puan artmıştır.

Cari açığın oluşmasında enerji ithalatı önemli olmakla birlikte, enerji ithalatından daha yüksek ithalat değerlerine sahip sektörlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin, 2010 yılında SITC Rev.3 sınıflamasına göre, toplam enerji ithalat değerini gösteren “mineral yakıtlar, yağlar vb. ilgili maddeler” ithalatı toplam 38.5 milyar dolar iken, sadece “makine ve ulaştırma araçları” sektöründeki ithalat değeri 54 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Oransal olarak ifade edilmek istenirse, enerji ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı %20.7 iken, makine ve ulaştırma araçları sektörünün ithalat payı %29.0’dır. Başka bir anlatımla, makine ve ulaştırma sektöründe ithalata bağımlılığın azaltıldığı koşullarda dâhi, Türkiye’nin dış ticaret açıkları, dolayısıyla cari açık düzeyi önemli ölçüde azaltılabilecektir.

VI. Gümrük Birliği’nin Dış Ticaret Etkisi

1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması ile birlikte Türkiye’nin ithalatında giderek Asya ülkeleri öne çıkmaya başlamış, 1996 yılında Asya ülkelerinden gerçekleştirilen 7.4 milyar dolar ithalat değeri %914 oranında artarak 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde 74.8 milyar dolara yükselmiştir. 1996-2011 döneminde Türkiye’nin toplam ithalatının %405 oranında arttığı gözönüne alınırsa, Asya ülkelerinden yapılan ithalatın bunun çok üstünde arttığı ortaya çıkmaktadır. İthalat payı açısından Asya ülkelerinin önemi incelendiğinde ise, 1996 yılında %16.9 olan Asya ülkelerinin ithalat payı 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde

%34.0 oranına yükselmiştir. Oysa aynı dönemde Avrupa Birliği’nden yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı %55.7 oranından %37.9 oranına gerilemiştir. Bu bulgular Gümrük Birliği Anlaşması sonucunda oluşan ticaret açıklarının, Avrupa Birliği ülkelerine karşı değil, Asya ülkeleri ile yapılan ticaretten kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Asya ülkelerinden yapılan enerji ithalatının etkisini ayırtırmak için, Asya ülkeleri, enerji ihracatçısı Asya ülkeleri [Asya (1)] ve sanayi girdisi ve mamul mal ihracatçısı [Asya (2)] ülkeleri olarak iki grup altında incelenmiştir¹⁴. Asya ülkelerinden yapılan ithalat değerleri Asya (1) ve Asya (2) olarak ayrıştırıldığında (Tablo 10), Gümrük Birliği ile birlikte AB’nin ortak gümrük tarifesine tabi olmayan Çin, Hindistan, Kore başta olmak üzere Uzak Doğu Asya ülkelerinin Dünya Ticaret Örgütü’nün tanımladığı kurallar çerçevesinde, Türkiye’ye karşı rekabet güçlerini yükselterek iç piyasaya büyük ölçüde nüfuz ettikleri, 1996 yılında Asya (2) ülkelerinden yapılan 4.6 milyar dolarlık ithalat değerinin hızla artarak 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde 45.0 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Başka bir anlatımla, 1996 yılında Asya (2) ülkelerinin Türkiye toplam ithalatı içerisinde %10.0 olan ithalat payı, 2011 yılına gelindiğinde %20.4 oranına yükselmiştir. Türkiye’nin ithalatında giderek öne çıkan ikinci grup ise Tabloda Asya (1) olarak nitelendirilen Rusya, Azerbaycan gibi enerji ihracatçısı ülkelerdir. 1996 yılında Asya (1) ülkelerinden yapılan ithalat değeri 4.6 milyar dolar iken, 2011 yılında 29.7 milyar dolara, ithalat payı ise %6.9’dan %13.5 oranına yükselmiştir.

¹⁴ Asya (1) ülkeleri; Rusya, Ukrayna, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Gürcistan ve Kazakistan’dan oluşurken, Asya (2) ülkeleri olarak şu ülkeler alınmıştır: Çin, Hindistan, G.Kore, Pakistan, Japonya, Tayvan, Filipinler, Endonezya, Bangladeş, Singapur, Vietnam, Hong Kong ve Malezya.

Tablo 10: İthalatta Gümrük Birliği'nin Etkisi (Bin Dolar ve Yüzde)

	1996	2000	2005	2010	2011
AB 27 Ülke	24.320.639	28.526.902	52.695.793	72.179.705	83.439.472
Asya	7.375.368	12.027.285	36.581.746	66.090.751	74.791.716
Asya (1)	3.022.084	5.667.983	17.097.328	28.931.468	29.770.595
Asya (2)	4.353.284	6.359.302	19.484.418	37.159.283	45.021.121
Asya ve AB (27)Toplamı	31.984.666	40.554.187	89.277.539	138.270.456	158.231.188
Türkiye Toplam İthalatı	43.626.642	54.502.821	116.774 151	185.544.332	220.232.528
AB 27 Ülke İthalatı/Tür. Toplam İthalatı(%)	55.7	52.3	45.1	38.9	37.9
Asya İthalatı/Türkiye İthalatı(%)	16.9	22.1	31.3	35.6	34.0
Asya (I)/Türkiye Toplam İthalatı (%)	6.9	10.4	14.6	15.6	13.5
Asya (II)/Türkiye Toplam İthalatı (%)	10.0	11.7	16.7	20.0	20.4

Kaynak ve Notlar: Kendi hesaplamamız. 2011 verileri Ocak-Kasım dönemine aittir.

Gümrük Birliği Anlaşması ile birlikte ithalatta Asya ülkeleri öne çıkarken, aynı etki ihracatta gerçekleşmemiş, Türkiye'nin Asya ülkelerine yaptığı ihracat değeri 1996-2011 yılları arasında yaklaşık 3.9 milyar dolardan, 18.8 milyar dolara yükselmiştir. Asya ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı ise %17.1 oranın-

dan %15.3 oranına gerilemiştir. İhracat açısından "Asya" kategorisi "Asya (1)" ve "Asya (2)" olarak ayrıştırıldığında, Asya (1) ülkelerinin ihracat payı %11.4 oranından %10.4 oranına gerilerken, Asya (2) ülkelerinin ihracat payı ise %5.8 oranından %4.9 oranına düşmüştür (Tablo 11).

Tablo 11 : İhracat 'ta AB'nin ve Asya Ülkelerinin Yeri (Bin Dolar ve Yüzde)

	1996	2000	2005	2010	2011
AB 27 Ülke	12.563.345	15.664.421	41.364.962	52.685.304	57.178.903
Asya	3.977.031	2.535.980	6.840.427	16.443.674	18.792.276
Asya (I)	2.641.130	1.610.713	4.925.886	10.722.809	12.771.037
Asya (2)	1.335.901	925.267	1.917.542	5.720.865	6.021.239
Asya ve AB (27)Toplamı	16.540.376	18.200.401	48.208.389	69.128.978	75.971.179
Türkiye Toplam İhracatı	23.224.465	27.774.906	73.476.408	113.883.219	122.502.213
AB 27 Ülke ihracatı/Türkiye T. İhracatı(%)	54.1	56.4	56.3	46.3	46.7
Asya ihracatı/Türkiye İhracatı(%)	17.1	9.1	9.3	14.4	15.3
Asya (I)/Türkiye Toplam İhracatı (%)	11.4	5.8	6.7	9.4	10.4
Asya (II)/Türkiye Toplam İhracatı (%)	5.8	3.3	2.6	5.0	4.9

Kaynak: Kendi hesaplamamız.

Gümrük Birliği ile birlikte Asya ülkelerinden yapılan ithalatın payı önemli ölçüde artarken, toplam ihracat içerisindeki payı gerilemiş, bunun sonucunda Türkiye'nin Asya ülkelerine karşı dış ticaret açığı hızla artmıştır (Tablo 12). Buna göre, 1996 yılında Asya ile yapılan ticarete Türkiye 3.7 milyar dolar dış ticaret açığı verirken, bu açık 2011 yılında 56.0 milyar dolara yükselmiştir. Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte AB ülkelerine karşı Türkiye'nin dış ticaret açığı ise 11.7 milyar dolardan 26.2 milyar dolara yükselmiştir. Karşılaştırma yapmak için başlangıç yılı olarak Gümrük Birliği'nin yürürlüğe gir-

diği tarih olan 1996, bitiş yılı olarak da 2011 yılı alındığında, Türkiye'nin dış ticaret açığı söz konusu dönemde %379 oranında artarken, Asya ülkeleri ile yapılan dış ticaret açığı %1.418 oranında, AB (27) ülkeleri ile yapılan dış ticaret açığı ise %123.0 oranında artış göstermiştir. Başka bir anlatımla, Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye'nin AB'ne karşı dış ticaret açığındaki artış oranı, gerek Türkiye'nin toplam dış ticaret açığının ve gerekse de Asya ülkelerine karşı verilen ticaret açıklarının oldukça altında seyretmiş, Türkiye'nin son yıllarda artan ticaret açığını esas olarak Asya ülkelerinden yapılan ithalat beslemiştir.

Tablo 12: Asya ve Avrupa Ülkeleri Karşısında Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)

	1996	2000	2005	2010	2011
AB 27 Ülke	-11.757.294	-12.862.481	-11.330.831	-19.494.401	-26.260.569
Asya	-3.398.337	-9.491.305	-29.738.319	-49.647.077	-55.999.440
Asya (I)	-380.954	-4.057.270	-12.171.442	-18.208.659	-16.999.558
Asya (2)	-3.017.383	-5.434.035	-17.566.876	-31.438.418	-38.999.882
Asya ve AB (27)Toplamı	-15.444.290	-22.353.786	-41.069.150	-69.141.478	-82.260.009
Türkiye Toplamı	-20.402.177	-26.727.915	-43.297.743	-71.661.113	-97.730.315

Kaynak: Kendi hesaplamamız.

Asya (2) ülkelerinden yapılan sektörel ithalat değerleri, ithalat payları ve 1996-2011 dönemindeki artış oranlarını gösteren Tablo 12 bulguları incelendiğinde, Asya ülkelerinden yapılan ithalatın %98'nin imalat sanayi sektörlerinden oluştuğu görülmektedir. 1996 yılında Asya (2) ülkelerinde yaklaşık 4.1 milyar dolar imalat sanayi ithalatı yapılırken, 2011 yılının Ocak- Kasım dönemindeki ithalat değeri yaklaşık 44 milyar dolar olarak tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla, Gümrük Birliği'nden sonra Asya (2) ülkelerinden yapılan ithalat değeri %962 oranında ciddi bir artış göstermiştir.

Asya (2) ülkelerinden yapılan ithalatta, ithalat payı en yüksek sektörlerin başında kimyasal madde ve ürünler sektörü ile birlikte plastik ve plastik ürünleri sektörlerinin toplamından oluşan ithalat gelmektedir. 1996 yılında söz konusu bu iki sektörde toplam 601 milyon dolar ithalat yapılırken, 2011 yılının ilk 11 ayında 7,3 milyar dolar ithalat yapılmış, söz konusu sektörlerin 1996 yılında %13.8 olan ithalat payı, 2011 yılında %16.2'ye yükselmiştir. Asya (2) ülkelerinden yapılan ithalatta öne çıkan diğer bir sektör grubu ise, tekstil ürünleri, giyim eşyası, deri, çanta ve ayakkabı sektörlerinden oluşan Türkiye'nin geleneksel sektörleridir. Söz konusu sektörlerde 1996 yılında 677 milyon dolar ithalat değerinin zamanla önemli ölçüde artarak 2011 yılında yaklaşık 7 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Söz konusu sektörlerin

toplam ithalat payı 1996 yılında %15.5 iken, 2010 yılında da değişmeyerek benzer bir oranda gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Asya (2) ülkelerinden yaptığı ithalatta, ithalat payı en yüksek diğer bir sektör ise makine ve teçhizat sektörüdür. Söz konusu sektörde 1996 yılında yaklaşık 802 milyon dolar ithalat yapılırken, 2011 yılında ithalat değeri 5.2 milyar dolara yükselmiştir. Ancak söz konusu sektörün ithalat payı %18.4 oranından %11.6 oranına gerilemiştir.

1996-2011 yılları arasında Asya (2) ülkelerinden yapılan toplam ithalat değeri %934 oranında artarken, bir çok sektörde ithalat artış hızının toplam ithalattan daha hızlı arttığı görülmektedir. Kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar sektöründe 1996 yılında 19.644 bin dolar olan ithalat değeri %16.531 oranında artarak 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde yaklaşık 3.3 milyar dolara yükselmiştir. Asya (2) ülkelerinden yapılan ithalat değerine göre ilk sırada bulunan kimyasal madde ve ürünler ile plastik ve kağıt ürünleri sektörlerinde 1996 yılında 601 milyon dolar olan ithalat değeri %1115 oranında artarak 2011 yılında yaklaşık 7.3 milyar dolara yükselmiştir. Asya (2) ülkelerinden yapılan ithalat değeri sıralamasına göre ikinci sırada bulunan tekstil ürünleri, giyim eşyası deri ve çanta sektöründe 1996 yılında 677 milyon dolar olan ithalat değeri ise %923 oranında artarak 2011 yılında 6.9 milyar dolara çıkmıştır.

Tablo 13: Asya (2) Ülkelerinde Yapılan Sektörel İthalat Değerleri, İthalat Payları ve Artış Oranları (Bin Dolar)

Sektörler	1996 İthalat	Pay (%)	2010 İthalat	Pay (%)	2011 İthalat	Pay (%)	Artış (%) 1996-11
Balıkçılık	875	0.02	2.627	0.01	3.081	0.01	252
Madencilik ve taşocakçılığı	27.711	0.64	120.820	0.33	109.322	0.24	295
Tarım ve ormancılık	175.552	4.03	705.380	1.90	887.184	1.97	405
İmalat Sanayi Toplamı	4.140.119	95.10	36.300.254	97.69	43.977.126	97.68	962
Tütün ürünleri	82	0.00	2.659	0.01	2.972	0.01	3.526
Gıda ürünleri ve içecek	183.102	4.21	652.561	1.76	902.787	2.01	393
Tekstil ürünleri, giyim eşyası, deri, çanta	677.004	15.55	6.270.646	16.88	6.925.025	15.38	923
Kağıt ve kağıt ürünleri, basım ve yayım	17.351	0.40	495.055	1.33	505.866	1.12	2.815
Kok kömürü., rafine edilmiş petrol ürün. Venükleer. y.	19.644	0.45	754.117	2.03	3.266.928	7.26	16.531
Kimyasal madde ve ürünler, plastik ve kauçuk ürünleri	601.225	13.81	5.927.271	15.95	7.304.588	16.22	1.115
Metalik olmayan diğer mineral ürünleri	25.725	0.59	660.818	1.78	748.071	1.66	2.808
Ana metal sanayi	67.310	1.55	1.599.942	4.31	2.024.242	4.50	2.907
Metal eşya sanayi	73.627	1.69	1.039.217	2.80	1.188.944	2.64	1.515
Makine ve teçhizat	801.938	18.42	4.110.706	11.06	5.235.452	11.63	553
Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri.	194.669	4.47	2.424.134	6.52	2.298.695	5.11	1.081
Elektrikli makine ve cihazlar	143.050	3.29	3.505.443	9.43	3.496.643	7.77	2.344
Radyo, TV, haberleşme ve cihazları	373.848	8.59	2.971.185	8.00	3.417.074	7.59	814
Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat	164.329	3.77	988.061	2.66	1.093.433	2.43	565
Motorlu kara taşıtları ve römork	494.881	11.37	2.415.431	6.50	2.510.559	5.58	407
Diğer ulaşım araçları	179.119	4.11	1.020.803	2.75	1.400.019	3.11	682
Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmayan diğer ürünler	109.673	2.52	1.364.985	3.67	1.538.575	3.42	1.303
Ağaç ve mantar ürünleri	13.540	0.31	97.218	0.26	117.255	0.26	766
TOPLAM	4.353.284	100	37.159.283	100	45.021.121	100	934

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle kendi hesaplamamız. 2011 verileri Ocak-Kasım dönemini kapsamaktadır.

Asya (2) ülkelerinden yapılan imalat sektörü ithalatının Türkiye imalat sanayi ithalatı içerisindeki paylarını 1996 ve 2010 yılları için sektörel düzeyde gösteren Tablo 14 incelendiğinde, 1996 yılında %11,9 olan imalat sanayi ithalat payının, 2011 yılının Ocak-Kasım döneminde %25 gibi yüksek bir orana çıktığı anlaşılmaktadır. 1996 yılında Türkiye'nin toplam ithalat değeri içerisinde Asya (2) ülkelerinden yapılan sektörel ithalat de-

ğeri hiçbir sektörde %50'yi aşmaz iken, 2010 yılına gelindiğinde 4 sektörde yapılan ithalat değerinin %50'yi aşarak önemli ölçüde yükseldiği görülmektedir. Söz konusu dört sektör şunlardır: Tekstil, giyim eşyası, ayakkabı, deri, bavul; büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri; radyo, haberleşme teçhizatı ve cihazları sektörü ve mobilya sektörü.

Tablo 14: Asya (2) Ülkelerinde Yapılan İmalat Sanayi İthalatının Türkiye Toplam İmalat Sanayi İthalatı İçerisindeki Payları (%) (ISIC, Rev.3)

	1996	2010
İmalat	11.9	25.0
Gıda Ürünleri ve İçecek	9.1	19.0
Tekstil, giyim eşyası, deri, bavul, ayakkabı	27.9	65.4
Kağıt ve kağıt ürünleri, basım ve yayım	1.8	12.9
Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıtlar	1.8	5.5
Kimyasallar, plastik ve kauçuk ürünler	8.3	19.4
Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	5.6	43.2
Ana Metal Sanayi	2.4	8.6
Metal Eşya Sanayi (Makine ve Teçhizatı Hariç)	8.8	32.6
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat	10.8	26.5
Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makinaları	25.1	77.5
Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makina ve Cihazlar	11.7	42.8
Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları	26.9	55.2
Tıbbi Aletler; Hassas Optik Aletler ve Saat	15.8	25.7
Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar	16.9	15.3
Diğer Ulaşım Araçları	10.8	19.0
Mobilya ve Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer Ürünler	25.1	54.1
Ağaç ve Mantar Ürün. (Mobilya Hariç); Hasır Vb. Örülerek Yapılan Maddeler	10.8	10.2

Kaynak: Kendi hesaplamamız.

Yukarıdaki satırlarda incelendiği üzere, Gümrük Birliği'ni izleyen yıllarda Türkiye'nin özellikle Asya ülkeleri ile dış ticaret açıkları hızla artmaya başlamış bu gelişme cari açık üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda Gümrük Birliği'nin dış ticaret üzerindeki dinamik etkisinin de incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bilindiği üzere Gümrük Birliği teorilerinde dinamik analiz Gümrük Birliğine giden ülkelerin bütünleşme sonrasında iktisadi yapılarında ne tür değişikliklerin gerçekleştirildiğini incelemektedir. Bütünleşme sonrasında rekabet gücü başta olmak üzere, teknoloji ve ölçek düzeyinde meydana gelen gelişmeler incelenerek, birleşmenin ekonomi üzerindeki yapısal etkileri araştırılmaktadır¹⁵. Dışa açık bir ekonomide Gümrük Birliği'nin dinamik etkilerinin başında rekabet gücü kavramı gelmektedir.

Bu bağlamda Gümrük Birliği'ni gerçekleştiren ülkenin uluslararası ticarete görece bir avantaj elde edip etmediğinin belirlenmesi gerekir. Rekabet gücü temel olarak ülkenin verimlilik, teknolojik düzeyi gibi yapısal parametreler yanında, reel ücretler ve reel döviz kuru gibi görece fiyatlar tarafından belirlenmektedir. Çalışmada Gümrük Birliği sonrasında ülkenin rekabet gücünde meydana gelen gelişmeler, Balassa'nın (1965) geliştirdiği Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) yaklaşımı kullanılarak hesaplanmıştır:

$$RCA_j = \ln [(X_{ij}/X_i)/(M_{ij}/M_i)] * 100. \text{ Denklemde;}$$

X_{ij} ; i ülkesinin j bölgesine ihracatını,

X_i ; i ülkesinin toplam ihracatını,

M_{ij} ; i ülkesinin j bölgesinden ithalatını,

M_i ; i ülkesinin toplam ithalatını göstermektedir.

Hesaplama sonucunda; eğer $RCA \geq 50$ ise reka-

15 Bu çalışmanın nesnesini cari açık oluşturduğu için Gümrük Birliği'nin rekabet gücü üzerinde yarattığı etki üzerinde durulacaktır.

bet gücünün “yüksek” olduğu; RCA'nın $-50 < RCA < 50$ aralığında tespiti halinde ise rekabet gücünün “marjinal sınırdan” olduğu ve $RCA < 50$ olması halinde ise rekabet gücünün “düşük” olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye'nin AB (27); Asya, Asya (1) ve Asya (2) ülkeleri karşısında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA-Revealed Comparative Advanta-

ge) değerlerini gösteren Tablo 15 incelendiğinde, Türkiye'nin AB (27) ülkeleri karşısındaki rekabet gücünün Gümrük Birliği sonrasında görece olarak artmaya başladığı, ancak halen marjinal sınırdan bulunduğu görülmektedir. Gümrük Birliği'ni izleyen yıllarda Türkiye'nin Asya, Asya (1) ve Asya (2)'ye karşı rekabet gücü bozulurken, rekabet gücünün özellikle Asya (2)'ye karşı hızla bozulduğu görülmektedir.

Tablo 15: Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrasında AB (27), Asya (1) ve Asya (2) Ülkeleri Karşısında Rekabet Gücü (RCA Değerleri)

	1996	2000	2005	2010	2011
AB 27 Ülke	-3.0	7.5	22.1	17,3	21.0
3Asya	1.3	-88.2	-121.3	-90.3	-79.5
Asya (1)	49.6	-58.4	-78.1	-50.4	-26.0
Asya (2)	-55.1	-125.3	-185.5	-138.3	-142.5
Asya ve AB (27)Toplamı	-2.9	-12.7	-15.3	-20.5	-147

Kaynak: Kendi hesaplamamız.

Türkiye'nin “Avrupa Birliği” ve “diğer bölgeler” karşısında rekabet gücündeki gelişmeleri daha geniş bir çerçevede gösteren Tablo 16 incelendiğinde, Türkiye'nin rekabet gücünün Gümrük Birliği sonrasında Kuzey Afrika, Yakın ve Orta Doğu ile birlikte Diğer Afrika ülkelerine karşı yükselmeye

başladığı, Orta Amerika ve Karayipler'e karşı ise 1996 yılında “düşük” olan rekabet gücünün, 2000 yılında yükseldiği, ancak izleyen yıllarda düşerek 2011 yılında “marjinal sınırdan” kaldığı görülmektedir.

Tablo 16: Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrasında Avrupa Birliği (27) ve Diğer Bölgeler Karşısında Rekabet Gücü (RCA Değerleri)

	1996	2000	2005	2010	2011
Avrupa Birliği (AB 27 Ülke)	-3,0	7,5	22,1	17,3	21,0
Diğer Bölgeler	0,9	-14,7	-31,3	-15,5	-17,4
Diğer Avrupa (A.B. Hariç)	18,7	-52,5	-78,4	-49,2	-44,0
Kuzey Afrika	14,0	-5,6	93,7	130,7	127,5
Diğer Afrika	-14,2	20,3	5,7	75,7	63,9
Kuzey Amerika	-16,6	44,3	36,5	-65,0	-57,6
Orta Amerika ve Karayipler	-57,1	141,3	82,1	44,8	21,3
Güney Amerika	-119,9	-84,7	-139,0	-37,8	-31,5
Yakın ve Orta Doğu	38,6	40,3	98,1	107,1	89,2
Diğer Asya	-24,9	-100,1	-145,3	-106,0	-107,1
Avustralya ve Yeni Zelanda	-126,1	-13,7	29,2	28,5	6,2
Diğer Ülke ve Bölgeler	14,9	-46,8	-269,6	-370,1	-340,4

Kaynak: Kendi hesaplamamız.

Özet olarak, bir yandan Gümrük Birliği'nin üçüncü ülkelere sağladığı imkânlar ve Dünya Ticaret

Örgütü'nün izin verdiği koruma önlemlerinin dâhi kullanılmaması, diğer yandan enflasyon hedef-

lemesi sonucunda TL'nin 2000'li yıllar ile birlikte aşırı değerlenmesi¹⁶ ve halen yürürlükte olan dâhilde işleme rejimi uygulaması, üretimin ve ihracatın ithalata olan bağımlılıklarını artırarak, her üretim ve ihracat artışının giderek daha fazla dış ticaret açığı (dolayısıyla cari açıkla) ile sonuçlanmasına neden olmuş, ucuz ithal ürünlerle rekabet edemeyen bir çok sektörde üretim ve istihdam kayıpları yaşanmıştır.

VII.Sonuç

Türkiye ekonomisinde bir yandan 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşması, diğer yandan uygulanan istikrar programları sonucunda TL'nin aşırı değerlenmesi üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığını artırmış ve son yıllarda giderek belirginleşen cari açık sorununu iktisat politikalarının gündemine taşımıştır.

Türkiye ekonomisinde son yıllarda cari açığın artmasına katkı yapan en temel gelişmelerden birisini de giderek düşen tasarruf oranları oluşturmaktadır. Cari işlemler açığının 2003 yılına kadar ana kaynağını kamu sektörü oluştururken, 2004 yılından itibaren ise giderek özel kesim kaynaklı olmaya başlamıştır. 1998-2003 döneminde özel kesimin ortalama tasarruf oranı %24,6 oranında gerçekleşirken, 2004-2010 döneminde önemli ölçüde aşınarak %16,6'ya gerilemiştir. Bu bağlamda cari açığı sürdürülebilir sınırlar içerisine çekmeyi hedefleyen iktisat politikalarının temel önceliklerinden birisinin de tasarruf oranlarını yükseltmek olması gerektiği açıktır. Özel tasarruf oranlarının giderek azalmasının en temel nedenlerinden biri-

si, özel kesimin borçlanmasına ve aşırı tüketimine dayalı politikalarıdır. Özel kesimin borçlanması ve önemli düzeylere ulaşan sermaye girişleri sonucunda TL değerlenmekte, bunun sonucunda ithalat artarken, tüketici kredileri başta olmak üzere tüketim pompalanarak tasarruf oranları düşmektedir. Değerli TL, düşük enflasyon oranlarını mümkün kılarken, ithalatın ve tüketimin artmasını ve tasarruf oranlarının düşmesini teşvik etmektedir.

Son yıllarda Türkiye ekonomisinde dış ticaret kanalıyla cari açığın artmasına neden olan gelişmelerden birisi de AB ile yapılan ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşmasıdır. Türkiye bu anlaşma gereği üçüncü ülkelere karşı AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulamakta, bu da Asya ülkelerine karşı giderek artan dış ticaret açıklarını gündeme getirmektedir. Kaldı ki bazı Uzak Doğu Asya ülkeleri (başta Çin olmak üzere), sermaye hareketlerini denetleme yoluna gitmekte, böylelikle daha aktif, rekabetçi bir döviz kuru ile iç pazarlarını korudukları gibi, rekabet güçlerini de yükseltebilmektedirler. Gümrük Birliği anlaşması ile Türkiye'ye karşı rekabet güçlerini artıran Asya ülkeleri iç piyasaya girerek yerli üretimi olumsuz etkilerken, bir çok üretici de Asya'dan ucuz fiyatlarla ithal ettiği girdileri kullanarak (küçük bir katma değer ilave ettikten sonra) ihracata yönelmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Dünya Ticaret Örgütü anlaşmalarının olanak tanıdığı koruma önlemlerini kullanarak ve/veya Gümrük Birliği anlaşmasının "olağanüstü şartlara" ilişkin hükümlerini uygulayarak, başta Uzak Doğu Asya ülkeleri olmak üzere, son yıllarda giderek artan dış ticaret açıklarını daraltma yoluna gidebilir.

Türkiye enerji kaynakları açısından dışa bağımlı olup, petrolün ve doğalgazın %99'unu ithal etmektedir. Dış ticaret açığının oluşmasında enerji maliyetlerindeki artışın etkisi olmakla birlikte, son yıllarda giderek artan dış ticaret açıklarını enerji ithalatı ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Türkiye'de cari açığın temelinde sanayideki yapısal sorunların yattığı ve sanayinin giderek ithalata bağımlı hale geldiği gerçeği göz ardı edilmeksizin, orta ve uzun dönemde enerjide dışa bağımlılığı azaltıcı politikaların izlenmesi dış ticaret ve cari açığın kapatılması açısından gereklidir. Bu çerçevede alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi, enerji üretiminde yerli katkı payının artırılması enerjide ithalata bağımlılığın önlenmesi (cari açığın azaltılması) açısından gereklidir.

¹⁶ Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1996 yılından önce, 1994 yılında yaşanan kriz sonucunda yüksek bir devalüasyon gündeme gelmiş, sonraki üç yıl boyunca Merkez Bankası döviz kurunu enflasyona endeksleyerek TL'nin değerlenmesini önleyebilmiş idi. 2000 yılının başında uygulanmaya başlanan sabit kur rejimi ve parasal hedefleme ise 2000 Kasım - 2001 Şubat krizleri ile sona ermişti. 2001 yılının sonunda Merkez Bankası, krizden hemen sonra uyguladığı parasal hedefleme rejimine son vererek, 2002-2005 döneminde örtük enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçecekti. 2006 yılında uygulamaya konan açık enflasyon hedeflemesi, Merkez Bankası'nın döviz kurunu hedeflemesine imkan vermediği ölçüde TL'nin değerlenmesi ile sonuçlanmış, değerlendirilen TL Gümrük Birliğinin 'de katkısıyla sanayinin ithalata bağımlılığını artıran bir sürece neden olmuştur.

Ekonominin geldiği bu aşamada sadece görece fiyatlara yoluyla cari açık sorununu kalıcı olarak çözmek mümkün gözükmemektedir. Başka bir anlamıyla, son yıllarda uygulanan politikalar sonucunda üretimin, ihracatın ve tüketimin ithalata bağımlılığı giderek yapısal bir nitelik kazanmıştır. Cari açık sorununu çözmeyi hedefleyen bir iktisat politikası seçeneğinin, başta ara mallarında olmak üzere sanayinin ithalata bağımlılığını azaltacak yurt içi üretim katkısını artıracak sanayi politikalarını hedeflemesi kaçınılmaz gözükmektedir.

Kaynakça

ARIN, Tülay; (2003), "Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirlerinden Kopması", A.H.Köse, F.Şenses ve E. Yeldan (der.), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, Korkut Boratav'a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s.569-609.

BALASSA, Bela; (1965), "Traded Liberalization and 'Revealed Comparative Advantage'", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33:99-123.

BORATAV, Korkut, Oktar TÜREL ve Erinç YELDAN; (2006), "Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies Under Insability: Post-1980 Turkey", *World Development*, 24(2), s.373-393.

CHENERY, Hollis B. ve P.G. CLARK (1965), *Endüstriler Arası İktisat*, Çev: Cemil Çınar, Ankara: ODTÜ Yayınları.

EŞİYOK, B.Ali; (2008a), "Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığı", *Mülkiye*, Cilt:XXXII, Sayı: 97-98, s.87-134.

EŞİYOK, B. Ali; (2008b), "Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 3(1-2), s.117-160.

EŞİYOK, B. Ali; (2012), "Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Çözüm Önerileri", *İktisat ve Toplum*, Sayı.16, s.58-66.

FREUND, Caroline ve Frank WARNOCK; (2005), "Current Account Deficit in Industrial Countries: The Bigger They Are, The Harder They Fall?", *NBER Working Paper Series*, No. 11823, p.1-39.

KALKINMA BAKANLIĞI; (2012), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*, Ankara.

KALKINMA BAKANLIĞI; (2012), *Temel Ekonomik Göstergeler'e Ait Çeşitli Sayılar*, Ankara.

SARMA, A. ve K. RAM; (1989), "Income, Output and Employment Linkages and Import Intensities of Manufacturing Industries in India", *The Journal of Development Studies*, 25, s.192-209.

SÖNMEZ, Mustafa; (2007), "Türkiye'nin Büyüyen Cari Açığında İmalat Sanayinin Yeri ve AB'nin Konumu: 2000-2006", *TMMOB Sanayi Kongresi*, Ankara.

ŞENESEN, Gülay ve Ümit ŞENESEN; (1999), "Türkiye Otomotiv Sanayi: Girdi-Çıktı Modeli İle Bulgular", *İktisat Dergisi*, Sayı.395, s.23-27.

TÜİK; (1973), *Input-Output Tabloları*, TÜİK Yayınları, Ankara.

TÜİK; (1979), *Input-Output Tabloları*, TÜİK Yayınları, Ankara.

TÜİK; (1985), *Input-Output Tabloları*, TÜİK Yayınları, Ankara.

TÜİK; (1990), *Input-Output Tabloları*, TÜİK Yayınları, Ankara.

TÜİK; (1996), *Input-Output Tabloları*, TÜİK Yayınları, Ankara.

TÜİK; (1998), *Input-Output Tabloları*, TÜİK Yayınları, Ankara.

TÜİK; (2011), *Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri*, TÜİK Yayını, Ankara.

YENTÜRK, Nurhan; (2004), "Türkiye'de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi-Çıktı Tekniği İle Bir İnceleme", Gülten Kazgan'a Armağan İçinde, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.

YILDIRIM, Nuri; (1978), "Türkiye Ekonomisinin İthalata Bağımlılığı: 1968 ve 1973 Yılları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20, s.120-153.

WEISSKOFF, Richard ve Edward WOLLF; (1975), "Development and Trade Dependence: The Case of Puerto Rico, 1948-1963", *The Review of Economics and Statistics*, 57, s.470-477.